

## **TRAKŲ PILIŲ IR MIESTO VIDURAMŽIŲ KERAMIKA**

Justina POŠKIENĖ

Vilniaus universitetas

Istorijos fakultetas

Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius

tel. 268 7181.

## IVADAS

Lietuvos viduramžių archeologijos paminklai, ypač pastaruoju dešimtmeečiu, tyrinėjami labai intensyviai. Buitinė keramika („masinė medžiaga“) sudaro didžiausią šių objektų radinių dalį ir neretai yra vienintelė jų pažinimo galimybė. Lietuvoje viduramžių puodininkystės tyrinėjimai tebéra menki, nors keramika yra vienas informatyviausių praeities pažinimo šaltinių, tiesiogiai nušviečiančių negausių viduramžių istorijos šaltinių beveik neminimą kasdienį gyvenimą, atskleidžiančių įvairias kultūrines, ūkines įtakas, prekybinius kontaktus, amatų raidos dinamiką. Ilgamečiai archeologijos tyrinėjimai Trakuose, viename svarbiausiu Lietuvos viduramžių centrų, dėvė gausią keramikos kolekciją, kurios tyrimais siekiama rekonstruoti Trakų viduramžių puodininkystę bei gautais duomenimis interpretuoti amatų raią, pilių ir miesto genezę.

**Tyrimui panaudota** daugiau kaip 17.000 XIV – XVI a. I p. datuojamos keramikos vienetų iš Senųjų ir Nauujų Trakų pilių ir miesto, kurių pagrindinė dalis surinkta archeologijos tyrimų metu 1952 – 1999 m.<sup>1</sup> Tyrimui naujota archeologijos tyrimų ataskaitose dokumentuota ir realiai muziejų fonduose esanti keramika, todėl pavyko pasinaudoti tik dalimi Trakų viduramžių keramikos kolekcijos. Iki šiol buitinei keramikai archeologijos tyrinėjimų ataskaitose skiriama mažai dėmesio, o senesnių ataskaitų radinių sąraše tikslėsnio šių radinių aprašymo iš viso nėra. Radiniai prastai susieti su stratigrafija, neretai vertinti pagal „grožį“ ar „išskirtinumą“, todėl dažnai „nežomi“, „neypatinga“ buitinė keramika iš viso nerinkta ir ataskaitose neaprašyta (Jučienė, 1978; Jankauskas, 1982). Nemaža dalis šio laikotar-

---

<sup>1</sup> Radiniai saugomi Trakų istorijos ir Lietuvos nacionaliniame muziejuose.

pio medžiagos dėl įvairių aplinkybių yra dingusi arba nedokumentuota. Be to, Trakų viduramžių keramika dažniausiai aptinkama sumaišytuose, apytikriai datuojamuose sluoksniuose, — radiniai nėra datuoti dendrochronologiniu būdu, aptikta labai nedaug kultūrinius sluoksnius datuojančiu monetų. Atsižvelgiant į šias aplinkybes galima teigti, jog atliktu tyrimu nustatytos bendrosios Trakų viduramžių puodininkystės raidos tendencijos, kurios ateityje turės būti detalizuotos. Darbe apibendrinti radiniai iš Senųjų Trakų piliavietės ir senovės gyvenvietės archeologijos tyrimų 1994—1997 m. (Kuncevičius, 1995š, 1996š, 1997š), Naujujų Trakų pusiasalio pilies archeologijos tyrimų 1960—1961 m. (Jučienė, 1962š), 1962—1964 m. (Tautavičius, Kuncienė, 1963š; Tautavičius, 1964š, 1965š), 1967 m. (Mekas, 1968š), 1971 m. (Jučienė, 1971š), 1992 m., 1993 m., 1995 m., 1996 m. (Lisauskaitė, 1994š, 1995š, 1996š), Naujujų Trakų salos pilies archeologijos tyrimų 1952—1956 m. (Navickaitė, 1953š, 1962š; Tautavičius, Naudužas, 1955š), 1960 m. (Kuncienė, 1960š; Jučienė, 1960š), 1961 m. (Navickaitė-Kuncienė, 1961š; Jučienė, 1962š), 1962 m. (Kuncienė, 1962š), 1977 m. (Jučienė, 1978ša), 1978 m. (Vaškelis, 1979š, 1983š); 1982—1983 m. (Sprainaitis, 1983š, 1983ša), 1988—1989 m., 1990 m., 1991—1992 m. (Lisauskaitė, 1989š, 1991š, 1992š, 1993š), ir Trakų miesto buitinė keramika iš Birutės g. 19, 20 (Katalynas, 1986š), buvusios Skaiciškių Dievo Motinos gimimo cerkvės ir vienuolyno teritorijos (Lisauskaitė, 1988š); Maironio Birutės g. (Vainilaitis, 1990š); Vytauto g. (Lisauskaitė, 1990š); Karaimų g. 24A—34A. (Abaravičius, Lisauskaitė, 1991š); Birutės g. 44 (Lisauskaitė, 1991ša); Bernardinų vienuolyno teritorijos (Lisauskaitė, 1991šb); spėjamos miesto Rotušės teritorijos Vytauto g. 3, 5 (Lisauskaitė, 1994ša), Kranto g. 8 (Kvizikevičius, 1999š).

**Tyrimo chronologija** apibrėžiama XIV a.—XVI a. I puse, t. y. apima 250 metų laikotarpį. Apatinę chronologinę ribą nulémė pati nagrinėjama medžiaga, o viršutinė riba yra siejama su bendra viduramžių ir naujujų laikų laikotarpių kaita (Kuncevičius, 1995, p. 2—7; Kiaupa, Kiaupienė, Kuncevičius, 1995, p. 215—228; Gudavičius, 1999, p. 193—522, 601) bei Trakų miesto ir pilių istorine raida, jų rezidencinės reikšmės praradimu (Baliulis, Mikulionis, Miškinis, 1991). Bendraja prasme šią chronologiją atitinka ir puodininkystės raida — XVI a. viduryje plinta glazūruota naujujų laikų buitinė keramika, kuri čia nenagrinėjama. Aptariamai keramikai naudojamas bendras „viduramžių“ terminas, nes šio laikotarpio vidinė periodizacija nėra įtvirtinta (Zabiela, 2001, p. 25; Petruskas, 2001, p. 753—762).

**Tyrimo metodika.** Sveikų indų yra labai mažai, todėl keramikos tipologi-

ją nulėmė beveik vien viršutinė indo dalis<sup>2</sup>. Toks tipologizavimas yra gryna formalus ir neatspindi realių indų proporcijų, tačiau padeda orientuotis gausioje Trakų viduramžių buitinės keramikos medžiagoje.

Laboratoriniai metodai tyrinėta siekiant išsiaiškinti atskirų keramikos grupių galimą kilmę, tarpusavio ryšį bei gamybos technologijų ypatybes<sup>3</sup>. Puodininkystės raidos rekonstrukcijai vertingos informacijos suteikė atominė emisinė spektrofotometrinė analizė (AESF) ir rentgeno fluorescencinė analizė (RSF) (60 mėginių) bei petrografinė (30 mėginių) Trakų keramikos mėginių analizė. Mėginiai laboratoriniams tyrimams atrinkti stengiantis reprezentuoti visas Trakų keramikos rūšis, būdingas ypatybes ir radimvietes. AESF, RSF ir petrografinei analizėms naudoti tie patys mėginiai, pastarajai atrenkant vieną iš labiausiai tiek vizualiai, tiek ir pagal laboratorinių tyrimų duomenis, artimų radinių.

AESF ir RSF metodai (tyrimus Geologijos ir geografijos institute atliko dr. Ričardas Taraškevičius) gali būti sėkmingai taikomi archeologijos radinių ir juos supančios geologinės aplinkos bei pačių archeologijos radinių tarpusavio koreliacijai, nes panaudojant daugiakomponenčius elementų tarpusavio ryšių arba rangų matematinio sulyginimo metodus galima palyginti plataus cheminių elementų rato spektro analizės rezultatus (Orton, Tyers, Vince, 1993, p. 145). Tyrimams pasirinktas elementų ratas gali būti suskaidytas į skirtinges asociacijas, t. y. elementus, pasižyminčius skirtingu potencialios litogeninės, klastogeninės, biogeninės bei antropogeninės sankaupos laipsniu<sup>4</sup>. Keramikos mėginių analizės rezultatai buvo statistiškai apdorojami naudojant programų paketus STATISTICA ir Microsoft EXCEL. Tuo tikslu EXCEL įrangoje suformuoti du atskiri masyvai, kurių vienas skirtas cheminių elementų grupavimui (siekiant išsiaiškinti elementų

---

<sup>2</sup> Stengtasi naudoti fragmentus, išlikusius nuo indo angos iki maksimalaus skersmens, nors tai pavyko ne visais atvejais.

<sup>3</sup> Nedidelį tirtų mėginių kiekį ir tyrinėjimų kompleksiškumą lémė finansinės galimybės. Autorė dėkinga Valstybiniam mokslo ir studijų fondui, skyrusiam doktoranto stipendiją šiemems tyrimams atliki.

<sup>4</sup> B, Co, Cr, Cu, Ga, Ni, Sc, V koncentracijos gali atspindėti litogeninius archeologinių radinių ir jų žaliaivų klodų bruožus, Ba, Ti, Y, Yb, Zr, Rb ir Sr gali padėti ieškant identifikacinių klastogeninių požymių, P ir Mo, iš dalies B ir V gali atspindėti biogeninius bruožus, Ag, Sn, Pb Zn iš dalies Cu – antropogeninės veiklos bruožus, La, Li, Nb – gali pateikti papildomą identifikacinių parametrų, skaidant tiriamų elementų aibes į litogenines ir klastogenines.

asociacijas) su faktorinės analizės pagalba, kitas – klasterių analizei, kuri mėginius grupuoja pagal geocheminės sudėties panašumą. Pagal skirtingus geocheminės sudėties parametrus sudarytos tirtų mėginiai dendrogramos – nustatyti potencialiai „giminings“ mėginiai ir jų grupės (plačiau – Poškienė, 2002š). Pirmojoje dendrogramoje keramikos mėginiai sugrupuoti pagal visus 29 tiriamų cheminių elementų analizės rezultatus. Kitos keturios dendrogramos sudarytos pagal skirtinį cheminių elementų parametrus. Antroji dendrogrāma sugrupuoti pagal 17 cheminių elementų (Yb, Y, Al, Ti, La, Ba, Nb, Co, Fe, Ga, Mo, Sc, Li, Zn, Cu, V, Mn), atspindinčių molio mineralų ir uolienų smulkių nuotrupų konglomerato mišinio geocheminės sudėties įvairovę. Trečiojoje dendrogramoje keramikos mėginiai buvo sugrupuoti pagal 9 cheminius elementus – Li, Ca, Ga, Cr, Cu, Co, Sc, Ni, La, įvardytais kaip „molio elementai“, bei jų antagonistą Zr. Ketvirtojoje dendrogramoje keramikos mėginiai sugrupuoti pagal 7 elementus – V, B, Ni, Mg, Cu, Fe, Cr, kurie atspindi kristalinių uolienų geocheminės sudėties įvairovę, bei jų antagonistus Sc ir Ba, būdingus plagioklazams. Pagal šiuos parametrus nustatyta skirtinį keramikos rūšių hipotetinė kilmė bei tarpusavio ryšys.

Petrografiniai tyrimai (Lietuvos geologijos ir geografijos institute atliko dr. Gražina Skridlaitė) nustatė mėginiai molio žaliavos pagrindo ir gamintojo dėtų priemaišų rūši, pobūdį bei sudėtį. Tyriame naudota dalelių klasifikacija yra: molio dalelės – iki 0,01 mm, aleurito – 0,01–0,1 mm, smėlio – 0,1–1 mm dydžio. Molio žaliavos pagrindas yra molis su natūralia priemaiša, kurios dalelių dydis – iki 0,1 mm. Gamintojo priemaiša laikomos didesnės kaip 0,1 mm smėlio ir grūstos uolienos dalelės. Šis tyrimas ypač svarbus keramikos kilmės, skirtinį rūšių keramikos gamybos būdo ypatybių, gamybos technologijų dinamikos analizei.

Tyrimo pagrindu yra keramikos kompleksas (kolekcija), aptiktas tame pačiame archeologiniame kontekste<sup>5</sup>. Keramikos komplekso tyrinėjimai siekia nustatyti komplekso sudėties kitimo kokybinius pokyčius ir jų dinamiką, t. y. nustatyti atskirų keramikos rūšių/grupių proporcijas komplekse ir kaip

<sup>5</sup> „Archeologinis kontekstas“ gali būti suprantamas įvairiai, t. y. nuo to pačio stratigrafinio sluoksnio iki vienodų chronologinių ar teritorinių keramikos radimo aplinkybių (Orton, Tyers, Vince, 1993). Reikia pabrėžti, jog statistiškai patikimą kompleksą turėtų sudaryti ne mažiau kaip 50 keramikos vienetų. Šiuo atveju „keramikos kompleksu“ laikoma Senųjų ir Naujuujų Trakų pilyse ir mieste aptiktos keramikos visuma.

tos proporcijos kito „erdvėje ir laike“. Trakų viduramžių keramikos raidos tyrimus komplikuoją jau minėti radinių dokumentacijos trūkumai. Indų kiekiečio apskaičiavimui buvo įmanoma panaudoti paprasčiausią kiekybinis komplekso tyrimą – nustatytas atskirų keramikos rūšių/grupių maksimalus galimas indų skaičius<sup>6</sup>, kuris yra lygus tiriamų keramikos vienetų skaičiui.

## ISTORINIAI DUOMENYS

Senųjų ir Naujuujų Trakų pilys mokslininkų yra nemažai tyrinėtos, tačiau vienos nuomonės apie Trakų pilių pastatymą bei miesto susiformavimą néra. Egzistuoja dvi pagrindinės Trakų atsiradimo versijos.

Pirmai išsamiai pateikta A. Baliulio, S. Mikulionio ir A. Miškinio, kurie mano, kad Naujuosiuose Trakuose būta ne dviejų, o trijų pilių. Trečioji pilis buvusi medinė ir stovėjusi ant kalvos dabartinio pusiasalio, kurį užima Trakų miestas, pietinėje dalyje. Spėjama medinė pilis datuojama XIII a. pradžia. Šalia jos, autorių nuomone, kūrėsi pradinis Trakų miestas („papilys su anksstyvaisiais lietuvių miestams būdingais bruožais“). Manoma, jog mūrinė pusiasalio pilis pradėta statyti dar XIV a. pradžioje, šalia jos kūrėsi atskira gyvenvietė. Todėl dar XIV a. I pusėje Trakų miestas esą galėjo susidėti iš dviejų dalių – ankstesniosios (dabartinio pusiasalio pietinėje pusėje) ir vėlesnės (prie pusiasalio pilies). Iki XIV a. devintojo dešimtmečio pradžios Naujuujų Trakų pusiasalio pilis buvo baigta ir tapo vienu galingiausių gynybiinių įrenginių etnografinėje Lietuvoje. Autorių nuomone, dar XIV a. I pusėje (o gal net ir pradžioje) pradėta ir salos pilies statyba. Dar nebaigta pilis buvo sudeginta. Antrasis salos pilies statybos etapas prasidėjo po ilgo laiko ir ilgokai užtruko. Autoriai tuomet dar archeologiškai beveik netyrinėtos Senųjų Trakų pilies tiksliau nedatavo. Taigi, pagal šią versiją, iki XIV a. devintojo dešimtmečio pradžios Naujuujų Trakų gynybos komplekso kūrimosi procesas buvo baigtas. Be spėjamos medinės pilies, į kompleksą įėjo mūrinė salos, iš

<sup>6</sup> Indų skaičius komplekse apskaičiuojamas keliais būdais. Dažniausiai nustatomas didžiausias galimas indų skaičius arba mažiausias galimas indų skaičius, taip pat naudojamas „indo ekvivalento“ matas arba skaičiavimas pagal svorį. Didžiausią galimą indų skaičių sudaro visi keramikos fragmentai arba fragmentų grupės (t. y. vienas keramikos vienetas lygus vienam indui). Saičiavimo būdų įvairovė rodo, jog visi jie turi savų trūkumų. Reikia paminėti, jog kaip mažiausiai patikimas nurodomas maksimalus indų skaičiaus nustatymas, o patikimiausias – minimalaus indų skaičiaus nustatymas bei skaičiavimas pagal svorį.

esmės mūrinė pusiasalio pilis, ir dvi miesto dalys skirtingose vietose (Baliulis, Mikulionis, Miškinis, 1991, p. 6–17).

Kita nuomonė dėl Senųjų ir Naujuujų Trakų įkūrimo grindžiama archeologo A. Tautavičiaus tyrinėjimais, panašią nuomonę išdėstė istorikai Z. Ivinskis, J. Jurginis (Tautavičius, 1968, 1971; Jurginis, 1971; Ivinskis, 1941). Pagal Senųjų Trakų piliavietės ir senovės gyvenvietės archeologijos tyrinėjimų duomenis, pilis ir gyvenvietė datuojama XIII–XIV a. sandūra – XIV a. Kryžiuočiams XIV a. pabaigoje šią pilį sugriovus, greičiausiai sunyko ir šalia buvusi gyvenvietė – archeologijos tyrinėjimai nesuteikė jokių duomenų, rodančių, kad ji egzistavo po pilies sunaikinimo (Kuncevičius 1996, 2001). XV a. pradžioje piliavietė atiduota benediktinų vienuolynui. Manoma, jog Senieji Trakai buvo vienas svarbiausiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės centrų. XVI a. Lietuvos metraštyje, Bychovco kronikoje, užrašyta legenda Senųjų Trakų įkūrimą sieja su didžiuoju kunigaikščiu Gediminu. Po jo mirties Senieji Trakai atiteko Kęstučiui, kuris vėliau pastatydino naują pilį ir įkūrė miestą naujoje vietoje tarp ežerų, pavadintoje Naujaisiais Trakais (Lietuvos metraštis, 1971š, p. 71–73). Remiantis archeologijos tyrinėjimais, A. Tautavičius padarė išvadą, jog Naujuujų Trakų pusiasalio pilis buvo pastatyta iki tol neapgyventoje vietoje. Iš pradžių Aukų kalne ir aplink jį buvo pastatyti žemės ir medžio įtvirtinimai, kurie funkcionavo iki XV a. pradžios. Mūriniai pilies statiniai iškilo dviem etapais. Iš pat pradžių (1362–1382 m.) buvo pastatyta mūrinė priekinė pusiasalio pilies dalis, o paskui (1414–1430 m.) kitoje pilies dalyje buvę medžio ir žemės įtvirtinimai pakeisti mūro ir akmens sienomis su gynybiniais bokštais, Aukų kalne iškilo mūriniai statiniai, įrengti gynybiniai grioviai. Salos pilis pastatyta valdant Vytautui – taip pat kelias etapais. Ji pradėta statyti XV a. pradžioje, o baigta jau po Žalgirio mūšio. Patikimų archeologijos žinių apie Naujuujų Trakų miesto vietoje buvusį ankstyvą apgyvendinimą kol kas néra. Pietinės miesto dalies (ten, kur, kaip spėjama, buvo ankstyviausia miesto dalis) archeologijos tyrinėjimai nedavė ankstyvesnių nei XIV a. pabaigos radinių.

Iki Vytautui 1392 m. tampant Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Trakų miestas ir pilys buvo nuolat alinamos kovų su kryžiuočiais bei Vytauto ir Kęstučio kovų su Jogaila. XIV a. aštuntojo dešimtmečio pabaigoje – devintojo dešimtmečio pradžioje Lietuvoje susidariusi labai sudėtinga politinė situacija tiesiogiai neigiamai veikė Trakų miestą ir pilis. Nuo 1392 m., Vytautui pagal Astravo sutartį atgavus Trakų kunigaikštystę ir kitas tévonijos žemes, Trakų pilys ir miestas imti puoselėti – atstatyta pusiasalio pilis, pastatyta salos pilis, atkur-

tas miestas, Senujų Trakų pilis atiduota benediktinų vienuolynui. Magdeburgo teisę Trakai gavo XV a. pradžioje (manoma, jog 1409 m.). Galbūt tai tik patvirtino buvusią padėtį – miestas anksčiau galėjo tvarkytis pagal Rygos miesto teisę. Tuo metu, matyt, susidarė magistratas ir atsirado rotušė. Žinoma, jog XIV a. pabaigoje Trakuose krautuves ir sandėlius turėjo pirkliai iš Vakarų Europos, Trakų pirkliai pasiekdavo Tartu, Polocką, Smolenską, Gdanską, Rygą. Trakuose buvo leidžiama prekiauti vokiečiams. Ir vėliau krikščionių ir karaimų pirkliai, turėję Magdeburgo teisę, aktyviai prekiavo Trakų ir aplinkinių miestelių turguose, taip pat važinėjo į tolimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos vietoves, kitas šalis. Apie tai, kad Trakuose turėjo būti išvystyti amatai, spėjama tik iš bendro amatų lygio Lietuvoje. Trakuose turėjo būti didelis amatininkų gaminių pilims statyti ir remontuoti, kunigaikščio dvarui ir pan. poreikis. Deja, jokių rašytinių šaltinių apie amatininkystę viduramžių Trakuose neturime. Neabejojama, kad Trakuose buvo daug amatininkų, tačiau ar jie buvo susibūrė į cechus, duomenų nėra (Baliulis, Mikulionis, Miškinis, 1991, p. 16, 18, 38, 39, 43, 67).

XV a. pradžioje didysis kunigaikštis Vytautas dažnai būdavo Trakuose. Čia lankėsi Jogaila, kilmingi asmenys, užsienio šalių pasiuntiniai. Trakų miesto svarbą rodo ir jo administratorių dalyvavimas svarbiuose valstybės reikalauose – pagal reikšmę Trakai éjo po Vilniaus. Ir po Vytauto mirties Trakai liko svarbus valstybės gyvenimo centras. Manoma, kad Žygimantas Kęstutaitis daugiausia gyveno Trakuose, čia priiminėjo užsienio svečius, telké kariuomenę kovoms dėl sosto. Po Žygimanto Kęstutaičio mirties didžiuoju kunigaikščiu išrinkto mažamečio Kazimiero Jogailaičio globėjas Jonas Goštautas greitai tapo Trakų vaivada. Didysis kunigaikštis Kazimieras, gyvendamas Lietuvoje, taip pat labai mėgo Trakus. Taigi bendros sąlygos miesto raidai buvo palankios. 1501 m. Aleksandrą išrinkus Lenkijos karaliumi, Trakuose jis beveik nesilankydavo. Neigiamai Trakų raidą paveikė 1495 m. žydu ir nepersikrikštijusių Trakų karaimų išvarymas iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. Tokiai situacijai esant, matyt, dar XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje Trakuose émė ryškėti pirmieji stagnacijos požymiai. Netekdami ankstesnio politinio centro vaidmens, ir ūkiniu požiūriu Trakai émė atsilikti nuo kitų miestų. Nustojo savo reikšmės ir Trakų pilys – jos buvo paverstos kalėjimais, pilių teritorijoje bajorams imti dalinti sklypų. Nors ir Žygimantas Senasis, ir Žygimantas Augustas rūpinosi, kad miestas nesunyktų, Trakai XVI a. pabaigoje liko eilinis provincijos miestas (Baliulis, Mikulionis, Miškinis, 1991, p. 35–94).

## TRAKŲ VIDURAMŽIŲ KERAMIKOS APŽVALGA

Kadangi atskirų keramikos rūšių pavadinimai Lietuvos archeologinėje literatūroje nėra nusistovėję, visas viduramžių Trakų keramikos kompleksas pagal gamybos technologijos ir morfolinges charakteristikas suskirstytas į penkias rūšis: tradicinę, juodąją, miestelių, balto molio glazūruotą ir akmens masės (Lentelė 1 – 4). Šie terminai nėra pakankamai korektiški, tačiau, atsižvelgiant į menkus Lietuvos viduramžių puodininkystės tyrimus, pasirinkti todėl, jog yra plačiai prigiję ir „atpažįstami“ literatūroje (išskyrus „miestelių keramikos“ naujadarą, kuris padeda susigaudytį konkrečioje Trakų radinių kolekcijoje ir į platesnius apibendrinimus nepretenduoja). Vietiniai meistrai gaminio tradicinę, didžiąją dalį juodosios ir miestelių keramiką, kurių bendriausios savybės aptartos toliau. Taip pat akivaizdu, jog šios keramikos rūšys tarpusavyje nėra „izoliuotos“. Tai atispindi indų formose, puošyboje, taip pat gamybos technologijose, „išplitusiose“ už konkrečios keramikos rūšies ribų.

**Tradicinė keramika** – tėsė indų gamybos tradicijas, atsiradusias II tūkstantmečio pradžioje ir išlikusias gerokai ilgiau, nei apima viduramžių chronologija. Ši radinių grupė literatūroje taip pat vadinama „kaimo“, „piliakalnių“, „gyvenviečių“ keramika. G. Vaitkevičius, ištystė Vilniaus miesto buitinės keramikos raidą, identifikavo „ikigotikinę“ ir „ankstyvają gotikinę“ keramiką. Ankstyvoji gotikinė keramika datuojama XIV a. paskutiniu ketvirčiu – XV a. pradžia (iki II ketvirčio) ir yra siejama su miesto ekonominės struktūros formavimusi (Vaitkevičius, 1999š, p. 31). Tradicinė keramika iš esmės atitinkė Vilniaus ikigotikinės keramikos ypatybes. „Tadicinės“ keramikos terminas literatūroje labai plačiai paplitęs.

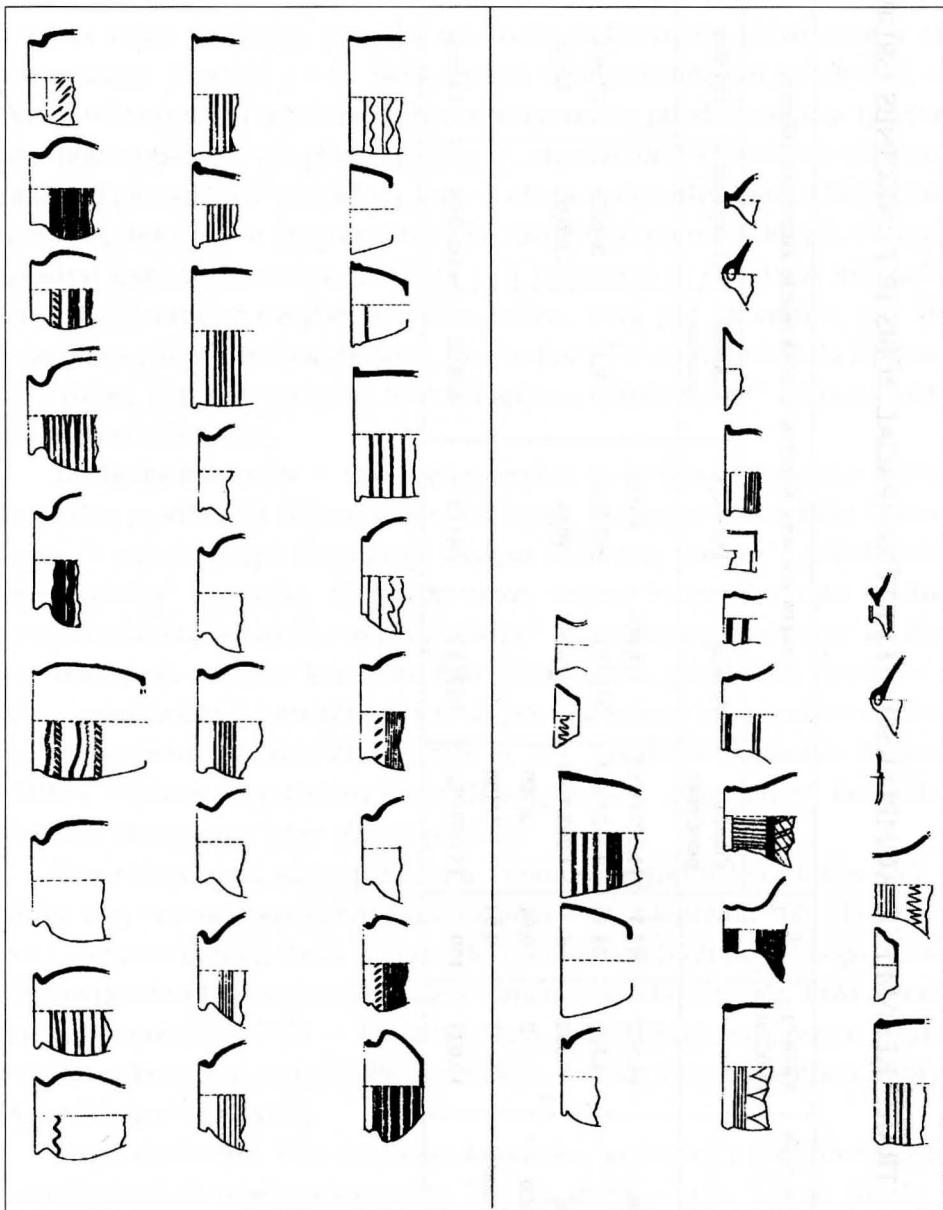
Šios rūšies indai sudaro didžiąją Trakuose aptiktos keramikos dalį – 67,5% visų radinių (pasiskirstymo dinamika – 3, 4 lentelė). Tėra keletas (4 vnt.) sveikesnių indų, todėl ši keramika gali būti apibūdinta tik pagal išlikusius fragmentus (čia nagrinėjami 2309 vienetai kaklelių/petelių, 1428 vienetai dugnų/priedugnų, 7775 – šoninės šukės). Pagrindiniai indų grupė – puodai, kurie Trakuose sudarė 99% šios rūšies radinių. Taip pat aptikta dubenų (4 vnt.) ir qasočių (1 vnt.).

**Gamybos būdas.** Visa tradicinė keramika, nežiūrint į jos chronologija, buvo lipdoma iš volelių arba juostų. Volelių dydis – apie 2,0 cm, juostų – 4,5–7,0 cm. Gamybos metu indai buvo kilnojami, t. y. nebuvó prilipdyti prie žiedžiamojo rato paviršiaus – tai rodo dugnų kojelės bei smėlio, grūsto

## TRAKŲ KERAMIKOS KOMPLEKSO STRUKTŪRA (PAGAL RŪŠIS IR FUNKCINES GRUPES)

Keramikos rūšis	Vienetų skaičius	%	Grupės (vienetų skaičius/% konkrečioje keramikos rūšyje)						
			Puodai/ puodynės	Ąsočiai	Dubenys	Bokalai/ taurelės	Dangteliai	Lékštės	Keptuvės
Tradicinė	11.512	67,5	11.507/99,9	1/0,008	4/0,03				
Juodoji	4.165	24,4	2.898/69,7	972/23	267/6,4	5/0,1	3/0,07	17/0,4	3/0,07
Miestelių	1.355	8	1.263/93,2	7/0,5	70/5		13/0,9	1/0,07	1/0,07
Balto molio	2	0,01	2/100						
Akmens masės	7	0,04	7/100						
<b>Iš viso</b>	<b>17.041</b>	<b>100</b>	<b>15.669/92</b>	<b>989/5,7</b>	<b>341/2</b>	<b>5/0,02</b>	<b>16/0,09</b>	<b>17/0,1</b>	<b>4/0,02</b>

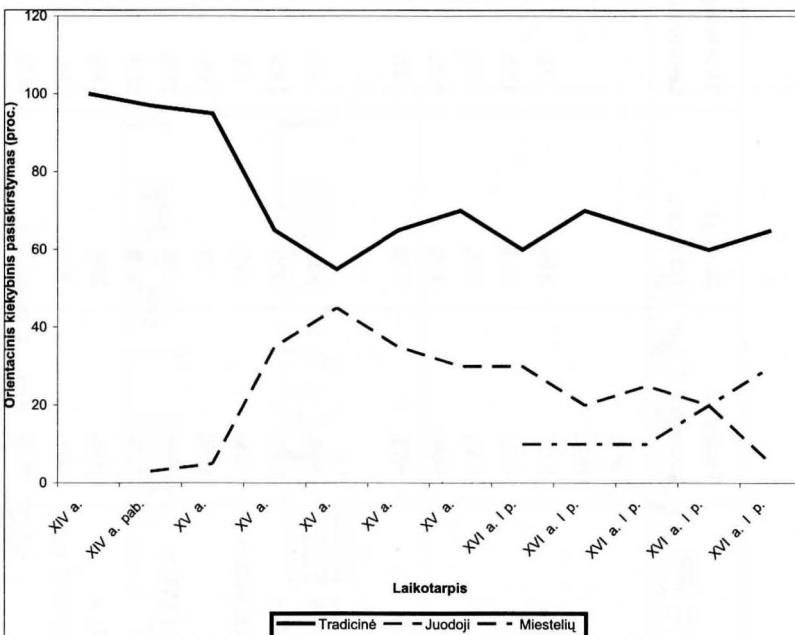
## TRAKŪ BUITINĖ KERAMIKA (XIV–XVI A. I P.)



## KERAMIKOS RŪŠIŲ CHRONOLOGINIS IR ORIENTACINIS KIEKYBINIS PASISKIRSTYMAS

Objektas	Datavimas	Tradicinė keramika	Juodoji keramika	Miestelių keramika
Senujų Trakų piliavietė	XIV a	100%		
Senujų Trakų senovės gyvenvietė	XIV a.	100%		
Pusiasalio pilis (1961–1963 m., 1993 m., 1995 m., 1996 m. tyrinėjimai)	XVI a. pab.–XV a.	55%	45%	0%
Salos pilis (1978/1979 m., 1982 m., 1983 m., 1988/1989 m., 1990 m., 1991/1992 m. tyrinėjimai)	XV a.–XVI a.	65%	25%	10%
Senujų Trakų benediktinų vienuolynas	XV a.	65%	35%	0%
Senujų Trakų benediktinų vienuolynas	XV a.–XVI a. I p.	68%	30%	2%
Trakų miestas:				
Bernardinų vienuolyni teritorija (1991 m.)	XIV a. pab.–XVI a.	56%	38%	6%
Birutės g. 19, 20 (1985 m.)	XIV a. pab.–XVI a.	64%	26%	10%
Skaisčiausios Dievo Motinos gimimo cerkvė (1988 m.)	XIV a. pab.–XVI/XVII a.	63%	32%	5%
Kranto g. 8 (1999 m.)	XV a.	95%	5%	0%
Maironio-Birutės g. teritorija (1989 m.)	XIV/XV a.–XVI/XVII a.	70%	20%	10%
Karaimų g. 24A–34A (1990 m.)	XV a.–XVI a.	65%	25%	10%
Birutės g. 44 (1990 m.)	XV a.–XVI/XVII a.	60%	30%	10%
Vytauto g. (1989 m.)	XV a. pab.–XVI/XVII a.	60%	20%	20%
Vytauto g. 3, 5 (1994 m.)	XVI/XVII a.	65%	5%	30%

## KERAMIKOS RŪŠIŲ ORIENTACINIS PASISKIRSTYMAS



akmens pabarstymu ant žiedžiamojo rato atspaudai. Naujujų Trakų salos pilyje aptikta apie 15 vnt. puodų dugnų, kuriuos gaminant ant žiedžiamojo rato barstyti pelenai. Kaip molio masės priemaišos, pelenai plačiai naudoti Rytų Europos puodininkystėje (Бобринский, 1978, p. 99), pelenų barstymas ant žiedžiamojo rato žinomas ir iš etnografinių Rytų Lietuvos puodininkystės tyrinėjimų (Hołubowicz, 1950, p. 70). Galbūt Trakų salos pilyje aptikti indai yra vieno puodžiaus produkcija – kokių nors platesnių išvadų apie jų kilmę daryti neįmanoma.

Lipdyti ir apglaistytu indai, greičiausiai gaminti be rato arba ant primityvaus ranka sukamo rato (galbūt paprasto padéklo), sudaro iki 15% visos tradicinės keramikos. Tradicinės keramikos indų apžiedimo pobūdis ilgainiui kito. XIV a. datuoti puodai dažniausiai apžiesti iki pusės, ir tik nedidelė dalis – dažniausiai puošnūs, gausiai ornamentuoti indai – apžiesti nuo angos iki dugno. XV – XVI a. I p. gaminys arba tolygiai apžiedžiamas, arba tik šiek tiek nuglaistomas. Tolygiai apžiesti, greičiausiai gaminti ant koja sukamojo žiedžiamojo rato, indai XV – XVI a. I p. sudaro iki 80% tradicinės keramikos.

Priemaišos vidutiniškai sudarė 20 – 30% formavimo masės tūrio. Molio masė liesinta grūstu akmeniu ir natūraliomis priemaišomis (smėliu), dažniau-

siai šukės lūžyje matyti abiejų rūsių priemaišos. Apie pusę keramikos liesinta grūstu akmeniu (arba grūstas akmuo akivaizdžiai vyrauja), kita dalis – smėliu ir grūstu akmeniu. Pastebėta, jog gaminyje priemaišos pasiskirsto netolygiai, neretai apatinėje indo dalyje yra daugiau priemaišų, nei petelių-kaklelio sityje (tai ypač būdinga XIV a. indams iš Senųjų Trakų). Dideli grūsto akmens priemaišų kiekiai būdingi šios rūšies keramikai. Manoma, jog tai, kad dideli grūsto akmens kiekiai sumažindavo gamybos riziką gaminių džiūvimo ir išdegimo (gerina difuzines keraminių masių savybes) metu, ir buvo pagrindinė šio reiškinio priežastis (Vaitkevičius, 1999š, p. 26 – 27).

Petrografiniams tyrimams atrinkti mèginiai pagal molio žaliavos pagrindą išsiskyrė į keturias grupes, o pagal dėtas priemaišas – į dvi grupes. Aiškiai išsiskyrė dviejų tipų molio žaliaava: tamši, su hidroksidais, ir raudonai ruda. Pirmojo tipo molio žaliavos keramikai naudota beveik vien tik grūstos uolienos priemaišos. Antro tipo molio žaliavos keramikai naudota ir grūstos uolienos, ir smėlio priemaišos (išskyrus vieną mèginį, kurio pagrinde daug hidroksidų, o priemaišos – grūstas akmuo). Dvieju mègininių molio žaliavos pagrinde matyti dviejų tipų molis. Sunku pasakyti, ar puodžiai sąmoningai maišė skirtingus molius – dažnai keleto tipų moliai greta siauromis linzémis aptinkami natūraliai, todėl tai gali būti prastai paruoštos (išmaišytos) molio masés požymis. Vyraujančios priemaišos – aštriabriaunės grūstos uolienos dalelės, kurias dažniausiai sudarė grūstas granitas, feldšpatai ir kvarcas. Kartais grūstos ir negranitinės kilmės uolienos (piroksenai, aptinkami rečiau nei granitai). Molio masėje pasitaiko organikos, greičiausiai tai yra natūraliai molio žaliavoje buvusios priemaišos. Mèginiuose pastebimas plyšiuotumas taip pat gali reikšti išdegusias organines priemaišas. Molio masėje esantys hidroksidai rodo, jog rinktasi natūraliai sudūlėjusius mineralus.

Tradicinė keramika pagal molio pagrindo izotropiškumą<sup>7</sup> patenka į iš dalies izotropinės ir anizotropinės keramikos grupę (mèginiai pasidalija beveik po lygiai į abi grupes) bei 1 mèginys – į izotropinės keramikos grupę. Tai rodytu, jog daugumos indu degimo temperatūra buvo apie 600 – 750°C, ir tik kai kurių degimo temperatūra pasiekdavo 800°C (Kociszewski, Kruppé, 1973, p. 142 – 143). Vizualiai matyti, jog Trakų tradicinė keramika buvo de-

<sup>7</sup> Pagal izotropiją (keramikos mèginio „užgesimas“ stebimas mikroskopu sukryžiaus nikolius) galima spręsti apie išdegimo temperatūrą. Izotropinio pagrindo keramikos mèginiai galėjo būti degami 750 – 800°C, iš dalies izotropinio – 700 – 800°C, anizotropinio – apie 600°C.

gama nekontroliuojamoje aplinkoje – tai rodo spalvos netolygumai šukės paviršiuje ir lūžyje. Pagrindinis panašios Vilniaus keramikos išdegimo intervas, nustatytas dilatometriniais tyrimais – 720–820°C (Vaitkevičius, 1999š, p. 30). Tokiam išdegimui specialios įrangos nereikėjo, keramika galėjo būti degama nesudėtingos konstrukcijos krosnyse, duonkepėse, žemėje iškastose duobėse ir pan.

*Indų formos ir ornamentika.* Puodų proporcijos néra aiškios, todėl grupuojant tenka remtis tik viršutine indo dalimi. Formaliai tradicinės keramikos puodai skirtystini į tris tipologines grupes:

I tipologinę grupę (apie 60% visų tradicinės keramikos puodų) sudaro puodai profiliuotais – išlenktais/atlenktais – kakleliais. Kaklelių aukštis – nuo 0,5 cm iki 5,0 cm. Ši tipologinė grupė išsiskiria labai didele kaklelių formų įvairove, apie 30% šios grupės puodų kaklelių turi įlenkimus dangtelii. Puodų angos skersmuo – 9,0–30,0 cm.

II tipologinę grupę (apie 30% tradicinės keramikos puodų) sudaro puodai stačiais kakleliais ir stačiais, atlenktais prie pat angos, kakleliais. Kaklelių aukštis – 1,0–3,0 cm. Iki 10% šios grupės indų kaklelių turi įlenkimus dangtelii. Puodų angų skersmenys svyruoja nuo 10,0 iki 25,0 cm. Antrajai grupei taip pat priskirtini ir storasieniai (0,8 cm–1,3 cm storio sienelėmis), aukštais kakleliais (4,0–5,0 cm aukščio), menkai profiliuoti puodai. Angos skersmuo – 12,0–15,0 cm. Indai dažniausiai gausiai puošti. Aptikta tik keletas tokio tipo indų šukių, datuotinų XV a.

III tipologinę grupę (apie 10%) sudaro indai be kaklelių, t. y. kaklelio vietoje profiliuota puodo dalis sudaro mažiau nei 0,5 cm. Trakuose aptiktos tradicinės keramikos. Įlenkimus dangtelii turi tik kai kurie indai. Angos skersmuo svyruoja nuo 9,0 iki 19,0 cm.

Puodų morfologijos kitimas per visą aptariamą laikotarpį – nežymus. Nuolat naudoti I ir II tipologinės grupės indai. III grupės puodai, atsiradę XIV a. pabaigoje, toliau naudoti visu aptariamuoju laikotarpiu.

Aptikti 4 dubenys XIV a. vidurio – II pusės Senujų Trakų piliavietės ir senovės gyvenvietės sluoksniuose. Naudoti maži (angos skersmuo – 13,0 cm, dugno skersmuo – 8,0 cm, aukštis – 5,3 cm), vidutinio dydžio (angos skersmuo – 23,0 cm, dugno skersmuo – 14,0 cm, aukštis – 15,5 cm), dideli (angos skersmuo – 27,0 cm, aukštis – apie 17,0 cm), labai dideli (angos skersmuo – daugiau kaip 30,0 cm) dubenys. Dubenų angos – neprofiliuotos, šonai tiesūs arba šiek tiek išgaubti/įgaubti.

Ąsotis surastas Senujų Trakų senovės gyvenvietėje, datuojamas XIV a. Aso-

čio kaklelis greičiausiai buvo tiesus, šiek tiek atlenktas, angos skersmuo – apie 11,0 cm. Dugno skersmuo – apie 13,0 cm. Indo ąsa – trikampio skersinio pjūvio, su dviem įgaubtomis kraštinėmis, ilgis – 12,0 cm, skersmuo – 4,0x4,0 cm. Ąsočio sienelės nevienodo storio, su lipdymo žymėmis, molio masėje gausu stambiagrūdžių, aštriabriaunių grūstos uolienos priemaišų. Indas išdegtas santykinai žemoje temperatūroje (trupa). Toks indas tinkamai atliliki skysčio laikymo funkciją negalėjo.

Puošbos motyvai visą aptariamą laikotarpį išliko tie patys, keitėsi tik jų panaudojimo intensyvumas. Dažniausiai pasitaikantis motyvas – bangelė (zigzagas), horizontalios lygiagrečios linijos, įkartélės (taškeliai), volelis („virvelės“ imitacija). Sluoksniuose, datuotuose XIV a., aptikta daugiau nei pusė ornamentuotų indų, vėliau, XVI a. I p., puoštų indų sumažėjo iki trečdalio. Dažniausiai ornamentuota viršutinė indo dalis – peteliai ir pilvelis, o iki galos ornamentuoti indai sudaro nedidelę visų indų dalį (iki 10%). Labiausiai mėgti bangelės ir zigzago motyvai ir horizontalios lygiagrečios linijos. Naujuosiuose Trakuose aptinkama ir originalių motyvų – voleliais skersai ir išilgai puoštų indų (puodai „apipinti virvelémis“), tačiau jie palyginti reti (nagrinėjamoje kolekcijoje sudaro iki 100 vienetų; aptikta salos ir pusiasalio pilyse, Trakų mieste: Oginskių dvarvietėje, Galvės restorano teritorijoje, bernardinų vienuolyno teritorijoje, Karaimų g. 57). Įvairūs motyvai tarpusavyje derinti. Turtinės motyvai ir įvairiausiai ornamentuoti Senųjų Trakų piliavietės ir senovės gyvenvietės indai. Dauguma XIV a. bei XV a. keramikos puošta gana kruopščiai, o XVI a. puošybos motyvų įvairovė mažėja, ornamentavimo kokybė prastėja.

*Palyginamieji duomenys.* Buvo atliki Vilniaus viduramžių buitinės keramikos radinių išsamūs laboratoriniai tyrimai, o Trakų keramika šiuo požiūriu tyrinėta gana siaurai, todėl lygiaverčius palyginimus daryti sudėtinga, lygintinos tik bendros raidos tendencijos. Vilniaus puodininkystės raidoje pavyko išsikirti atskirų keramikos rūsių (ikigotikinės, ankstyvosios gotikinės, vėlyvosios gotikinės) chronologiją bei tarpusavio santykį. Atskirais laikotarpiais visos šios grupės buvo dominuojančios, keitė viena kitą. Ikigotikinė keramika Vilniuje dominavo nuo XII – XIII a. iki XIV a., XIV a. pabaigoje ikigotikinė keramika sudarė mažą visos medžiagos dalį (apie 9 – 13%), XV a. pradžios sluoksniuose jos patinkama dar mažiau. XV a. I pusėje ikigotikinė keramika Vilniuje visai išnyko. Ankstyvoji gotikinė keramika Vilniuje išsiskyrė nuo XIV a. paskutinio ketvirčio – XV a. pradžios iki XV a. II ketvirčio. Ankstyvosios gotikinės keramikos gamintojai taikydavo tobulesnę technologiją, ši keramika Vilniuje žymėjo perėjimą nuo ikigotikinės prie vėlyvosios gotikinės (re-

dukcinės) keramikos (Vaitkevičius, 1999š, p. 31 – 33). Trakų medžiagoje visu aptariamuoju laikotarpiu dominuojanti tradicinė keramika iš esmės pasižymėjo Vilniaus ikigotikinės keramikos charakteristikomis. Tradicinė (kaimiškoji) keramika nemažą radinių dalį sudaro XIV a. pab. – XVI a. datuojamos Kauno keramikos komplekse. Šios rūšies keramikos randama visame senamiestyje. Santykis tarp miestietiškos (redukcinės) ir tradicinės (kaimiškos) keramikos Kaune XV a. sudaro 3/1 – 4/1. Tradicinės keramikos indų mažėja nuo XVI a. vidurio (Bertašius, 1993, p. 16 – 17). Lenkijoje tradicinės ir naujos viduramžių keramikos istorijavimo mieste ir kaime chronologija ir dinamika taip pat nėra iki galo ištirta, tačiau plati naujų gamybos būdų adaptacija, vykusi XIII – XIV a., tradicinės keramikos „nelikvidavo“ (Dzieduszycki, 1997, p. 58). XIV a. įvairiuose ne miestietiškos keramikos kompleksuose Lenkijoje tradicinė keramika vidutiniškai sudaro nuo 20% iki 70% (Kruppé, 1981). Kolobžege, lokaci niame mieste, XIII a. II p. – XIV a. tradicinė keramika sudarė 12%, juodoji – 65%, likusią dalį – akmens masės, glazūruota ir kitų rūsių keramika (Rębkowski, 1995, p. 20). Tai rodo įvairių bendruomenių skirtingus sugebėjimus ir galimybes adaptuoti amato naujoves. Analogiško Trakų tradicinei keramikai profiliavimo indų plačiai aptinkama piliakalniuose ir gyvenvietėse, Vilniaus, Kauno viduramžių sluoksniuose ir kt. (Bertašius, 1993, p. 15; Vaitkevičius, 1999š, p. 24, 31; Poškienė, 1996, p. 25). Išsiskiria XIV a. viduriu – II puse datuojami juodają keramiką imituojantys tradicinės keramikos profiliai, išliekantys ir XV a., o XVI a. I p. paplinta profiliavimas, visiškai analogiškas juodajai keramikai. Motyvais, analogiškais Trakų tradicinės keramikos ornamentikai, puošta labai plačiai (Zabiela, 1995, p. 142 – 143; Vaitkevičius, 1999š, pav. 22 – 23; Poškienė, 1996, p. 25 – 26; Kruppé, 1961, p. 100 – 101; 1981; Левко, 1992, p. 31 – 40), tačiau Naujujų Trakų pusiasalio ir salos pilyse, Trakų mieste surastas horizontalių ir vertikalių volelių ornamentas, kuris tarsi „apipina“ indą, ko gero, yra unikalus (arba labai retas), – tokios puošybos analogijų aptikti nepavyko.

**Juodoji keramika** – redukcinėje aplinkoje išdegsti indai. Šiai keramikai taip pat naudojamas „miesto“ keramikos terminas, įvairūs terminai, reiškiantys spalvą („širma“, „pilka“ ir pan.), ji patenka ir į apibendrinančią „vėlyvosios gotikinės“ keramikos savyoką (Vaitkevičius, 1999š, p. 37). „Juodosios“ keramikos terminas literatūroje vartojamas labai plačiai.

Juodoji keramika Trakuose aptinkama nuo XIV a. pabaigos (nurodoma pagal Naujujų Trakų pusiasalio pilies radinių kompleksą iš priešpilio šiaurės vakarų bokšto vidaus (Tautavičius, 1968, p. 51), taip pat pusiasalio pilies, bernardinų vienuolyno teritorijos, Birutės g. 19, 20, Maironio – Birutės g. teritorijos,

Skaisčiausios Dievo Motinos gimimo cerkvės ir vienuolyno teritorijos tyrinėjimų radinius), tačiau pagrindinis jos naudojimo laikas – XV a. – XVI a. I p. Tuo metu redukcinės keramikos technologija paplito ir įsigalėjo Lenkijos miestuose, Vilniuje. Nuo XIII a. II pusės tai laikoma bendraregioniniu reiškiniu, kurio plitimas siejamas su amatinkų migracija (pvz., Lenkijoje, pietvakarių Ukarainoje – kolonistais iš šiaurinės Vokietijos) (Kruppé, 1967, p. 20–21, 1981, p. 83–119; Kociszewski, Kruppé, 1973, p. 148–150; Гупало, 1994, p. 186).

Šios rūšies indai sudaro 24,4% visų analizuojamų radinių, iš jų 794 vienetai indų kaklelių/petelių, 513 vienetai dugnų/priedugnų ir 2858 vienetai šoninių šukių. Pagrindinė juodosios keramikos indų grupė – puodai (62,5%), toliau eina ąsočiai (23%), dubenys (6,4%), lėkštės (0,4%), indeliai gérimu (taurelės ir bokalai) (0,1%) bei dangteliai (0,07%) (pasiskirstymo dinamika – 3, 4 lenetelės).

*Gamybos būdas.* Juodoji keramika buvo gaminama iš juostų, gerai apžiesta. Kiek šukių lūžiuose pavyko išmatuoti matomas juostų jungimo žymes, nustatyta, jog jų storis svyruoja nuo 2,0 iki 7,5 cm. Daugiau nei pusė visų dugnų turi pjovimo nuo žiedžiamojo rato žymes, todėl galima teigti, kad didžioji šios keramikos dalis buvo gaminta ant koja sukamo žiedžiamojo rato, gamybos procese gaminio nekilnojant. Gamybos metu buvo kilnojami beveik visi dubenys, didesnieji ąsočiai ir puodai (didesnį indą formuoti yra žymiai sudėtingiau). Aptikta apie 5 vienetus ąsočių, kurių dugnuose išispaudęs retas virvučių ar siūlų (?) tinklelis. Neaišku, ar tai turėjo kokios nors praktinės reikšmės. Greičiausiai tai vieno puodžiaus (ar dirbtuvės) gaminti indai. Apie 100 šios keramikos vienetų, datuojamų XV–XVI a. I p. ir reprezentuojančių visas funkcinės grupes, turi ryškias lipdymo žymes.

Vizualiai matyti, jog didžioji dalis juodosios keramikos liesinta natūraliomis priemaišomis – smėliu (vidutiniškai 10–20%), kartais dedant ir nedaug smulkiau aštriabriaunių grūsto akmens priemaišą. Didesniais grūstos uolienos kiekiais liesinta iki 10% šios keramikos (ji vizualiai panaši į tradicinę keramiką). Skirtingų liesiklių į molio masę déta pirmiausia atsižvelgiant į gaminamų indų funkciją. Gausėsnėmis grūsto akmens priemaišomis liesinti dubenys – tai ypač akivaizdu vidinėje pusėje, dubenų dugnuose ir priedugnuose; grūsto akmens priemaišos matomas ir juodosios keramikos puodų molio masėje. Ąsočiai dažniausiai liesinti tik natūraliomis smulkiomis apvaliagrūdėmis priemaišomis. Bendroje masėje išsiskiria keliolika ąsočių, kurių molio masėje yra natūralios molio priemaišos kalkakmenio grūdelių (1,0–2,0 mm skersmens), – tai, matyt, vienos dirbtuvės ar meistro produkcija (Августиник, 1975, p. 58).

Petrografinių tyrimų duomenimis, juodosios keramikos indai skiriasi ir pa-

čia molio žaliava, ir priemaišomis. Pagal molio žaliavos pagrindą mėginiai pasiskirstė į keturias grupes, o pagal détų priemaišų pobūdį – į tris. Ypač gera kokybe išsiskyrė 4 mėginiai. Jų molio žaliava – labai smulki, vienalytė, molio masėje – labai mažai smulkaus smėlio priemaišų, naudotas gerai išrūšiuotas upinis (?) smėlis. Panašaus molio žaliavos pagrindo neaptikta nei tradicinėje, nei miestelių keramikoje. Tai greičiausiai – atvežtinė keramika. Šie mėginiai priklauso indams iš pusiasalio pilies, Skaisčiausios Dievo Motinos gimimo cerkvės ir vienuolyno bei Senųjų Trakų bernardinų vienuolyno teritorijos, datuotini XIV a. pab. – XVI a. I p. Taigi galima manyti, jog juodosios keramikos atsiveždavo visu aptariamu laikotarpiu. Likusieji mėginiai atitinka vietines žaliavas. Puodžiai šios rūšies keramikai gaminti naudojo vienalytę raudonai rudą molio žaliavą arba pilką – keleto molių – mišinį. Abi žaliavos rūšys turi analogijų ir tradicinėje keramikoje, tačiau čia neaptikta tradicinei keramikai ypač būdingo tamšaus molio su hidroksidais. I abiejų rūsių juodosios keramikos molio žaliavą détą priemaišą. Šio tyrimo rezultatai rodo, jog į vienalytę raudonai rudą molio žaliavą dėta tik smėlio priemaišą, o į maišytą – smėlio, smėlio ir grūstos uolienos, tik grūstos uolienos priemaišą. Priemaišoms naudota tokia pati uoliena, kaip ir tradicinėje keramikoje. Trijuose mėginiuose aptikta šamoto.

Pagal molio pagrindo užgesimą juodoji keramika patenka į izotropinio pagrindo grupę, išskyrus du atvejus (1 mėginys – iš dalies izotropinis ir 1 – anizotropinis). Taigi didžioji mėginių dalis degta temperatūroje didesnėje nei 800°C, nors dalis indų buvo degama ir žemesnėje (600–750°C) temperatūroje. Vilniaus juodosios keramikos degimo temperatūros, kaip rodo atlikti dilatometriniai tyrimai, buvo 900–980°C (Vaitkevičius, 1999š, p. 41). Kai kurie autorai teigia, kad velyvujų viduramžių keramika retai kada buvo degama didesnėje nei 900°C temperatūroje (Niegoda, 1999, p. 159). Juodajai keramikai degti, be abejonių, buvo naudojamos specialios krosnys.

*Indų formos ir ornamentika.* Puodai sudaro 62,5% visų radinių, tačiau aptikta beveik vien tik nedideli jų fragmentai. Puodų kaklelių rasta palyginti nedaug. Puodai suskirstyti į tris tipologines grupes:

I juodosios keramikos puodų profilių tipologinė grupė (sudaro beveik 90% visų juodosios keramikos puodų) plačiąja prasme atitinka pirmąją tradicinės keramikos puodų tipologinę grupę, kurią sudaro profiliuotais – išlenktais/atlenktais – kakleliais puodai. Apie trečdalį tokų puodų turi įlenkimus dangtelui. Puodų kaklelių aukštis – nuo 1,0 iki 3,0 cm, angų skersmuo – 12,0–18,0 cm. I tipologinė grupė suskirstyta į dvi – I/1 yra tik juodajai keramikai būdingų profilių grupę (sudaro apie 60% juodosios keramikos puodų), o I/2 – tradicinei keramikai analogiški profiliai.

II tipologinę grupę (apie 10%) sudaro cilindriniai ir cilindriniai, šiek tiek atlenktais prie pat angos, kakleliai puodai. Kaklelių aukštis – apie 3,5–3,0 cm, angos skersmuo 15,0–16,0 cm. Tai – juodajai keramikai būdingas profiliavimas.

III tipologinė grupė – bekakliai puodai. Šios grupės puodų kaklelių aukštis – iki 0,5 cm. Šis profiliavimas analogiškas miestelių keramikos puodams, tokios keramikos aptikta labai negausiai.

Dubenys sudaro 6,4% radinių. Juodosios keramikos dubenys skirstytini į 3 tipologines grupes. Aptiktas 1 dubuo su ąsele (II tipologinė grupė):

I tipologinę grupę (apie 60% visų juodosios keramikos dubenų) sudaro indai tiesiomis sienelėmis, ties anga šiek tiek profiliuoti – išplatinti. Dubenų angos skersmuo – 16,0–30,0 cm.

II tipologinę grupę (apie 30%) sudaro ties anga išplatinti ir nusklembti į vidinę pusę dubenys. Šiu dubenų sienelės tiesios arba šiek tiek profiliuotos – išlenktos. Apie pusę tokio profilio dubenų turi įlenkimą dangteliu. Angų skersmuo – 11,0–25,0 cm.

III tipologinę grupę sudaro ties anga suapvalinti ir nusklembti į išorę dubenys. Aptikti vos keli šios grupės dubenų fragmentai. Indai greičiausiai buvo šiek tiek profiliuotomis – išlenktomis į išorę – sienelėmis. Angos skersmuo – apie 16,0–19,0 cm.

Asočiai sudaro apie 23% visų radinių. Juodosios keramikos asočiai skirstytini į tris tipologines grupes:

I tipologinė grupė (iki 70% visų rūšies keramikos asočių) – asočiai profiliuotais kakleliais. Kakleliai – vidutiniškai 5,0–11,0 cm aukščio, angų skersmuo – 7,0–15,0 cm.

II tipologinę grupę sudaro asočiai beveik stačiais, nežymiai profiliuotais, kakleliais. Kakleliai – vidutiniškai 3,5–7,0 cm aukščio. Angų skersmuo svyruoja nuo 10,0 iki 15,0 cm.

III tipologinę grupę sudaro asočiai ilgu snapeliu. Tokių asočių Trakuose aptikta keletas (?) fragmentų<sup>8</sup>. Pusiasalio pilyje aptikto asočio snapelio išlikęs ilgis – 6 cm, skersmuo – 2,2x2,2 cm. Snapelis apskrito skersinio pjū-

<sup>8</sup> Archeologinės priežiūros metu Trakų g. aptiktas juodos spalvos asočio gludintu paviršiumi šono fragmentas su snapeliu išpylimui. Snapelis ilgas, aštuoniabriaunis, gale sulenktais 90° kampu (Inv. Nr. 75) bei pilkšvos spalvos asočio fragmentas su snapeliu. Snapelis apvalus ir lygiagretus aukštam kakleliui. Jis sujungtas molio juoste su pakrašteliu (Inv. Nr. 69) (Bliujus, 1978). Radiniai surinkti iš pamatų duobės ir šiluminės trasos. Autorius šiuos radinius priskiria „rytietiškų formų“ indams. Kur dabar yra šie radiniai, – neaišku.

vio, kruopščiai nugludintas. Šiu Trakuose naudotų ąsočių konkrečiau apibūdinti ir datuoti negalime, jie priskirtini XVI a. – XVII (?) a., dalis galėjo būti naudojami ir nagrinėjamu laikotarpiu.

Kitos indų funkcinės grupės yra negausios. Lékščių, keptuvių, indelių gérimui ir dangtelių aptiktai tik pavieniai fragmentai, kurių neįmanoma kaip nors konkrečiau tipologizuoti. Indelių gérimui aptikta keli 4,0–6,0 cm skersmens dugneliai. Aptikta viena apie 2,5 cm dugno skersmens taurelė. Negausūs ir smulkūs keptuvių, lékščių, dangtelių fragmentai dažniausiai aptinkami XVI a. I p. sluoksniuose. Keptuvių būta gilių, su kojelémis, dangtelių – su rankenéle („saga“) arba ąsele (kilpele) nukélimu. Apskritai šios juodosios keramikos grupės, paplitusios viduramžiais Vakarų Europoje, Lietuvoje – ne tokios gausios.

Indai dekoruojami rečiau nei tradicinė keramika. Daugiausiai puošti ąsočiai – daugiau kaip 50%, neskaitant gludinimo. Geriau ar prasčiau gludinti visi ąsočiai, nes tokie indai geriau sulaiko skysčius. Išsiskiria keletas ąsočių priedugnių (iki 10 vnt., aptikti salos pilyje), užbaigtų imituojant Vakarų Europoje paplitusį dekorą – pirštų įspaudus. Tačiau Trakų ąsočiai buvo puošti ne pirštų įspaudais, o negrabiomis medinio peilio nuopjovomis, peilio paliktos medžio rievelės – neužlygintos. Ąsočiai, rečiau dubenys, dekoruojami geometrinį ornamentą įspaudžiant specialiais įrankiais (štampeliu formuojami atskiri geometriniai įspaudai, rateliu įspaudžiama ištisinė ornamento linija). Dubenų angos retai puošiamos „šukutémis“ įrežta bangele. Tačiau didžioji dalis dubenų ir beveik visi puodai puošti tik stambiomis apžiedimo rievėmis ir kartais šiek tiek pagludinami. Aptikta iki 100 juodosios keramikos fragmentų, puoštų tradicinei keramikai būdingu ornamentu – bangelémis ir zigzagais, įkartélémis, smulkiomis horizontaliomis lygiagrečiomis linijomis. Aptikta apie 20 šukių, identiškų miestelių keramikos formoms ir puošybai. Gražiausi juodosios keramikos ornamentikos pavyzdžiai datuotini XV a. Štampelių/ratelių ornamentai apie XVI a. vidurį beveik išnyksta, ima vyrauti gludinimo būdu suformuotas ornamentas. Nuo XV a. pab. gludinimo linijos indų paviršiuje formuoja rombus, horizontalių ir vertikalių linijų derinius („tinklelių“), nuo XVI a. I. p. – apskritimus.

*Palyginamieji duomenys.* Redukcinis indų degimas – Vilniuje įsivyrauja XV a. II ketvirtyje. Pagal Vilniaus keramikos petrografinius tyrimus, išsiskyré dvi pagrindinės keraminių masių rūšys – tēsiančios ankstyvajai gotikinei keramikai būdingas charakteristikas (molio masės liesinimas vidutinėmis ir stambiomis priemaišomis) bei molio masė, liesinta smulkiagrūdėmis ir vidutinio

stambumo („švarių“ formavimo masių, vėliau naudotų žiedimui, prototipas) mineralinėmis priemaišomis. Pastaroji molio masė naudota reprezentacinių keramikos dirbinių gamybai. Molio masė imta liesinti natūraliomis priemaišomis, bet ne smulkinta uolienu – vyko technologinis persiorientavimas, prasidėjęs dar ankstyvojoje gotikinėje keramikoje ir išitvirtinę XV a. Vėlyvojoje gotikinėje keramikoje uolienos smulkinimas jau nebuvo tipiškas reiškinys, tačiau į liessinimą kvarcu taip pat nebuvo visiškai persiorientuota (Vaitkevičius, 1999š, p. 37 – 40). Tai iš esmės atitiktų ir Trakų juodosios keramikos tyrimų rezultatus. Juodosios keramikos indų profiliavimui galima nurodyti daug analogijų, ypač puodų I/1, II, dubenų ir ąsočių tipologinėms grupėms – nustatyta, jog šie profiliai apskritai būdingi juodajai keramikai, yra paplitę visame šią keramiką gaminusiam ir naudojusiam regione. Pvz., Lenkijoje (Varšuva, Vroclavas, Poznanė, Krokova (Vavelis), kt.) jie aptinkami XIV – XV a. kultūriniuose sluoksniuose (Kruppé, 1981; 1961, p. 46, 65; 1967, p. 111 – 125; Firlet, 1993, p. 102 – 103; Niegoda, 1999, p. 169). Lenkijos Baltijos jūros miestuose, pvz., Kolobžege, taip profiliuotų indų aptinkama XIII a. II p. – XIV a. (Rębkowski, 1995). Kaune analogiškai profiliuotų juodosios keramikos indų aptinkama nuo XIV a. vidurio iki XVI a. vidurio (Bertašius, 1993, p. 16 – 17). Analogiškai profiliuotų indai aptinkami ir Vilniaus senamiesčio XV – XVI a. I p. kultūriniuose sluoksniuose (Vaitkevičius, 1999š, p. 37 – 38). III ąsočių tipologinės grupės indai – atvežtiniai gaminiai, greičiausiai iš Vokietijos. Tokio tipo ąsočiai Baltarusijos miestuose aptinkami ir XVII a. sluoksniuose (Trucay, Собаль, Здановіч, 1993, p. 49, pav. 75), o Vakarų Europoje įvairių rūsių keramikoje šios formos ąsočiai naudoti XII – XVI a. (McCarthy, Brooks, 1988; Ceramika, 1997). Surasta juodosios keramikos puodų, panašių į tradicinės keramikos profiliavimą (kaip I/2, III grupės Trakų indai), tik jų kiekiai – gerokai mažesni nei Trakuose (Bertašius, 1993, p. 15). III tipologinės grupės indų profiliai – Trakų miestelių keramikos analogija. Puošyba Trakų keramika taip pat nesiskiria, analogų galima nurodyti Lietuvoje, kaimyniniuose kraštuose, kur taip pat aptikta ir specialių kaulinių štampelių, medinių „šukučių“ keramikai puošti (Kruppé, 1961, p. 93; 1981; Vaitkevičius, 1999š, p. 38; Bertašius, 1993, p. 17; Археология Беларуси, 2000, p. 419 – 423). Atkreiptinas démesys į bandymus juodujų ąsočių pėdas puošti pagal Vakarų Europos indų pavyzdžius. Pirštų išspaudai juodosios keramikos puošyboje tyrinėtojų laikomi Vakarų Europos puodininkystės įtakų liudijimu, kadangi toks ornamentavimas aptariamuoju laikotarpiu buvo ypač populiarus Vokietijoje, Olandijoje, Prancūzijoje, Anglijoje ir Škotijoje. Pvz., Lenkijoje tokia puošyba naudota kur kas

rečiau. Taip puošti redukcinėje ir oksidaciniéje atmosferoje degti indai, akmens masés gaminiai (Gaimster, 2001, p. 56 puošti 58; Kruppé, 1981; Poliński, 2000). Ašočiai, aptikti Trakuose ir datuotini XV a., greičiausiai vietinės gamybos, kadangi pédos puoštos negrabių — ir ne pirštų spaudais, o medinio peilio nuopjovomis.

„Miestelių keramika“ pavadinta savita keramikos grupė, kurią sudaro daugiau ar mažiau standartinio profiliavimo ir dekoro indai (daugiausia puodai), gausiai aptinkami Trakų mieste, randami Trakų apylinkėse. „Miestelių keramikos“ terminas atsirado todél, kad ši keramikos rūšis Trakuose pasirodo XVI a. pradžioje ir labiausiai paplinta tada, kai Trakai virto eiliniu Lietuvos provincijos miesteliu. Gamybą plačiam pardavimui liudytų gausus to pačio tipo indų kiekis, standartinė forma ir puošyba. Esami miestelių ir provincijos miestų archeologijos tyrinėjimai neleidžia nustatyti kokių nors bendresnių „miestelių puodininkystės“ tendencijų, santykio tarp „centro“ ir „periferijos“, kt., todél šis terminas labiau padeda susigaudyti konkrečioje medžiagoje, nei pretenduoja į platesnius apibendrinimus.

Miestelių keramikos atsiradimo pradžiai nustatyti tiksliai duomenų néra. Archeologų šie radiniai datuojami labai įvairiai — nuo XVa. iki XVII a. (Navickaitė-Kuncienė, 1961š; Vaškelis, 1983š; Lisauskaitė, 1992ša; 1993š; 1994ša; 1999š). Manyina, jog ji pasirodo apie XVI a. pradžią (nurodoma pagal Senųjų Trakų benediktinų vienuolyno, Trakų miesto (Kranto g. 8, Birutės g. 19, 20) bei XV a. salos pilies kultūrinius sluoksnius). Šios rūšies keramika buvo naudojama ilgą laiką, nes jos aptinkama ir XVI a. pab. — XVII a. datuojamuose keramikos kompleksuose, kur ji sudaro žymią radinių dalį. Pvz., Karaimų g. 57 keramikos komplekse, datuotame XVI — XVII a., ši keramika sudaro beveik trečdalį visų naudotų indų. Juodoji keramika čia sudaro tik 5,3%. Kiti indai: glazūruota keramika — 35,6%, Kielcų keramika, porcelianas — 1,7% (Vailionis, 2000 — 2002š; 2000 — 2002ša).

Reikia pripažinti, jog tradicinės ir miestelių keramikos preciziškai išskirti į grupes nepavyko. Taip atsitiko todél, jog tradicinės ir vietinių meistrų keramikos gamybos būdas yra artimas, molio masés sudėtis ir gaminio kokybė neretai būna labai panaši, ryškiai išsiskiria tik puodų forma, tolygus kokybiškesnis gaminio užbaigimas ir puošyba. Todél tikétina, jog tiksliai nepavyko „atpažinti“ dalies dugnų ir priedugnių, šoninių šukių fragmentų. Aptariamu laikotarpiu ši radinių grupė sudarė apie 8%, tačiau, dėl jau minėtų atpažinimo problemų šios radinių rūšies procentas gali būti ir didesnis. Ši keramika aptariama remiantis indų fragmentais — 392 vnt. kakleliu, apie 893

vnt. šoninių šukių, 70 dugnų ir priedugnių bei 10 vnt. sveikų indų. Šiai keramikos grupei taip pat priskirti indai, pagaminti imituojant juodąją keramiką – puodai, ąsočiai (?) ir dubenys, kurių gamybos būdas, išdegimas ir puošyba rodo juos esant „kitų“ meistrų darbo, tačiau molio masė ir išdegimas ženkliai geresnės kokybės nei tradicinės keramikos indų.

*Gamybos būdas* – artimas tradicinei keramikai. Kaip galima spręsti iš sveikų indų, jie gaminti iš juostų, gamybos procese kilnojant (visi dugnai turi smėlio ir grūsto akmens pabarstymo ant žiedžiamojo rato pėdsakus bei kojeles). Beveik visi gaminiai tolygiai apžiesti nuo viršaus iki apačios, t. y. gaminti ant koja sukamo žiedžiamojo rato.

Vizualiai molio masėje matomos grūsto akmens ir smėlio priemaišos. Mineralinių priemaišų vidutinis procentas keraminėje masėje sudaro 20% – 30%. Pagal molio žaliavos pagrindą mėginiai pasiskirstė į penkias grupes, pagal dėtų priemaišų kiekį ir pobūdį – į dvi. Indų gamybai naudota tam-saus molio su hidroksidais žaliava, – tokią molio žaliavą naudojo tradicinę keramiką gaminę puodžiai. Taip pat naudota raudonai ruda molio žaliava, kuri buvo naudojama ir tradicinės, ir juodosios keramikos gamybai. Čia, kaip ir tradicinės keramikos atveju, į pirmos rūšies molio žaliavą dėdavo beveik vien tik grūstos uolienos priemaišą, į antros – smėlio ir grūstos uolienos (išskyrus 1 mėginių). Du mėginiai gaminti iš pilkos maišyto molio žaliavos (būdingos juodajai keramikai), į kurią dėta smėlio ir grūsto akmens priemaišą, šamoto. Taigi pagal molio pagrindą miestelių keramika artima ir tradicinei, ir juodajai, o pagal dėtas priemaišas – tradicinei keramikai.

Pagal pagrindo izotropiškumą mėginiai patenka į izotropinio, iš dalies izotropinio ir anizotropinio pagrindo grupes. Izotropinio pagrindo yra tie miestelių keramikos mėginiai, kurie pagal molio masę ir priemaišas yra artimiausi juodajai keramika. Kiti mėginiai yra iš dalies izotropinio ir anizotropinio pagrindo. Sprendžiant iš šių duomenų, miestelių keramika dažniausiai buvo degama apie 600 – 750°C temperatūroje, ir tik mažesnė dalis – aukšttesnėje, didesnėje kaip 800°C, temperatūroje. Dalis miestelių keramikos greičiausiai degta nekontroliuojamoje aplinkoje, kadangi šukės paviršiaus ir lūžio spalva labai netolygi. Tačiau nemažai šios rūšies gaminių greičiausiai buvo išdegti oksidacineje aplinkoje, o paviršiaus spalvos netolygumus jie igavo naudojant buityje. XVI a. I p. labai nedaug pasitaiko redukcineje aplinkoje išdegtų indų, analogiškų miestelių keramikai, – sunku pasakyti, ar tai šią keramiką gaminusių meistrų laimėjmas, ar juodąją keramiką gaminusių meistrų „bandymai“.

*Indų formos ir ornamentika.* Puodai pasižymi standartine forma bei ornamentika. Puodų maksimalus skersmuo – pirmame indo trečdalyje, tai – pūstašoniai puodai tolygiai siaurėjančia viršutine dalimi. Pagal profiliavimą miestelių keramikos puodai skirstytini į tris tipologines grupes:

I tipologinę grupę sudaro profiliuotais – išlenktais/atlenktais kakleliais puodai. Šią tipologinę grupę sudaro puodai su grioveliu ties anga (I/1) ir juodosios keramiko profiliavimą imituojantys puodai (I/2). I/1 profilis yra būdingas miestelių keramikai, tokį puodą surasta apie 70%. Kaklelių aukštis – 1,0–2,5 cm, angos skersmuo – 9,0–26,0 cm. Apie trečdalį šių indų turi įlenkimus dangteliai. I/2 profilio puodai sudaro apie 20% miestelių keramikos radinių, kai kurie jų turi įlenkimus dangteliai. Bendrai ši grupė XVI a. I p. sudaro apie 90% visų miestelių keramikos puodų.

II tipologinę grupę (iki 5%) sudaro miestelių keramikos puodai cilindriais kakleliais, su grioveliu ties anga. Kaklelių aukštis – apie 2,0–2,5 cm, angų skersmuo – 14,0–19,0 cm.

III grupę sudaro bekakliai puodai. Šios grupės puodai XVI a. viduryje sudaro apie 5%, vėliau jų smarkiai daugėja. Atrodo, jog XVI a. pabaigoje bekakliais „tampa“ ir I bei II tipologinės grupės puodai. Profiliuota dalis ties anga yra iki 0,5 cm aukščio. Šių puodų angos skersmuo – 10,0–22,0 cm.

Dubenys gaminti pagal juodosios keramikos pavyzdį, tačiau jų molio masė, gamybos būdas (išdegimas) bei puošyba yra panaši į tradicinę krašto keramiką. Miestelių keramikos dubenys skirstytini į tris tipologines grupes, kurios atitinka juodosios keramikos dubenų tipologiją:

I tipologinę grupę (apie 70% visų šios keramikos dubenų) sudaro indai tiesiomis sienelėmis, ties anga šiek tiek profiliuoti – išplatinti. Dubenų angos skersmuo – 14,0–25,0 cm.

II tipologinę grupę (apie 30%) sudaro profiliuota – išlenkta į išore – anga indai. Šių dubenų sienelės tiesios ir šiek tiek profiliuotos – išlenktos. Dalis dubenų turi įlenkimą dangteliai. Angų skersmuo – 14,0–25,0 cm.

III grupę sudaro ties anga į išorę nusklembti dubenys. Aptikta 1 šios grupės dubenų fragmentas. Indai greičiausiai buvo šiek tiek profiliuotomis – išlenktomis į išorę – sienelėmis. Angos skersmuo – apie 17,0 cm.

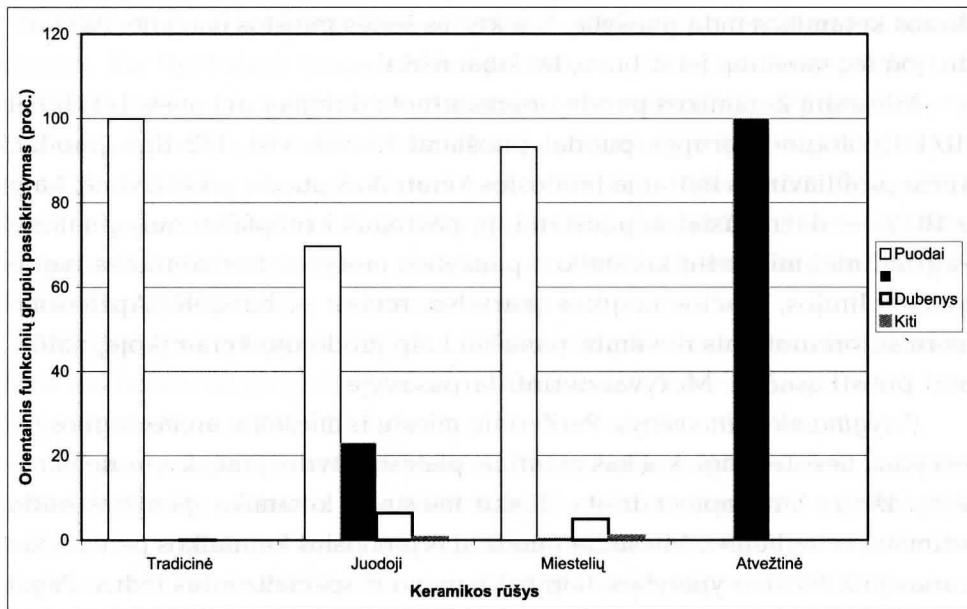
Kitos miestelių funkcinės grupės – negausios. Aptikta keletas molinių dangteliių fragmentų. Pagal fragmentų viršutinę dalį galima spręsti, jog dangtelii būta dvejopū – su ąsele („kilpele“) arba rankenėle („saga“) nukėlimui. Aptiktas vienas fragmentas indo, greičiausiai skirto žuvims kepti (Kruppė, 1967, p. 181). Aptikta 1 lėkštė, greičiausiai pagaminta imituojant juodają

keramiką. Surasta keletas fragmentų, kurie galėjo priklausyti qsočiams. Deja, šie fragmentai – šoninės šukės, todėl ką nors plačiau pasakyti apie šiuos radinius yra sunku. Tai, jog fragmentai priklauso qsočiams, rodytų ilgas, tolygiai siaurėjantis kaklas, kurį puošia apžiedimo rievės, imituojančios juodosios keramikos indų puošybą. Kai kurios šukės puoštos bangele. Akivaizdu, jog šių gaminių, jei ir buvo, tai labai mažai.

Miestelių keramikos puodų ornamentuota daugiau nei pusė. I/1, II bei III/1 tipologinės grupės puodai puošiami beveik visi. I/2 tipo puodai, kurių profiliavimas imituoja juodosios keramikos puodų profiliavimą, kaip ir III/2, – dažniausiai nepuošiami, jų paviršius kruopščiai nulyginamas. Pagrindiniai miestelių keramikos puošybos motyvai: horizontalios lygiagrečios linijos, plačios negilios įkartélės, rečiau – bangelė. Apžiedimo metu suformuotomis rievėmis, panašiai kaip juodojoje keramikoje, galėjo būti puošti qsočiai. Motyvai derinti tarpusavyje.

*Palyginamieji duomenys.* Periferinių miestų ir miestelių archeologijos tyrinėjimai nesistemingi, kol kas neturime platesnių tyrinėjimų, kuriuose panaši medžiaga būtų apibendrinta. Trakų miestelių keramika gamybos būdu artimiausia tradicinei. Miestelių puodžiai iš juodosios keramikos perėmė kai kurias profiliavimo ypatybes, taip pat gaminio ir specializuotus indus. Pagal laboratorinių tyrinėjimų charakteristikas, miestelių keramika yra artimiausia Vilniuje išskirtai ankstyvajai gotikinei keramikai, t. y. dauguma miestelių keramikos mėginių buvo liesinti smėlio ir grūstų uolienų priemaišomis. I/2, III tipologinės grupės indams būdingas kruopštus paviršiaus nulyginimas. Tačiau chronologiškai Trakų keramika yra daug velyvesnė. Pagal puodų profiliavimą, miestelių keramikai panašumų galima rasti Vilniaus senamiestyje aptinkamoje B1 grupės keramikoje (Vaitkevičius, 1999š, pav. 26). Panašios keramikos surasta Malūnų gatvėje (Vaitkevičius, 1999š, pav. 23: MAL.72). Tačiau visišką analogiją Vilniaus buitinéje keramikoje, atrodo, nėra. Panašaus (bet ne analogiško) profiliavimo kaimiškosios keramikos puodų aptikta ir Kaune (Bertašius, 1993, p. 15). Tačiau šios rūšies keramika paplito Trakų apylinkėse – pvz., Senuosiųose Trakuose, benediktinų vienuolyno sluoksniuose, XVI a. I p. ji sudaro 2%. Tokios keramikos aptikta Semeliškėse, dvarvietės archeologijos tyrinėjimų metu (Abaravičius, 1990š; L Isaacaitė, 1996š), kur ji priskiriama XVI – XVII a. ir sudaro nedidelę visos XVI – XVII a. datuojamos keramikos dalį. Analogiškos keramikos fragmentų taip pat aptikta Punios piliakalnio archeologijos tyrinėjimų metu (Kliaugaitė, 2000š). Šio profilio ir puošybos keramikos pavienės šukės aptiktos III piliakalnio

**FUNKCINIŲ KERAMIKOS GRUPIŲ PASISKIRSTYMAS  
ATSKIROSE KERAMIKOS RŪŠYSE**



kultūrinio sluoksnio horizonte, siejamame su intensyviu piliakalnio užstatymu XV – XVI a. I pusėje. Kiek daugiau šios keramikos fragmentų surasta sluoksnje, siejamame su 1958 – 1961 m. tyrinėjimais, t. y. perkastose žemėse, kurių chronologija neaiški. Pavienių šios rūšies keramikos šukui aptikta tyrinėjant Aukštadvario piliakalnį ir gyvenvietę, kur ji datuojama XV – XVI a. (Daugudis, 1957š; Bernotaitė, 1958š; Daugudis, 1959š). Panašu, jog šios keramikos gamybos centras (vienas iš gamybos centrų?) ir buvo Trakai.

***Indų paskirties atžvilgiu*** keramikos rūšys skyrėsi (Lentelė 5). Keraminiai indai naudoti maisto produktams laikyti, gaminti bei valgyti/gerti (stalo indai). Skirtingais tikslais naudoti skirtingą formą indai. Be to, molinių gaminių sienelių porėtumas (ypač tradicinės keramikos) lémė, jog verdami ir laikomi produktai bei jų kvapai greitai išigerdavo, todėl kiekvienas molinis puodas dar turėjo ir „savo“ konkrečią paskirtį. XIV a. Senujų Trakų piliavietėje ir senovės gyvenvietėje puodas – universalus gaminys, atlikęs visas įmanomos buitinės keramikos funkcijas, XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje Naujuosiuose Trakuose imti naudoti specializuoti indai. Perėjimas prie spe-

cializuotų indų vėlyvaisiais viduramžiais vyko ir kaimyniniuose kraštuose (Kruppé, 1981, p. 57).

*Puodai* sudaro beveik visą tradicinę keramiką, didžiąją miestelių keramikos dalį ir daugiau kaip pusę juodosios keramikos. Kadangi Trakuose bent kiek daugiau sveikesnių puodų nerasta, sunku nustatyti jų talpą. Bendram Trakuose naudotų puodų talpų suvokimui gali būti panaudoti orientaciniai duomenys apie galimą indų talpą, nustatytą pagal indų angų vidinį skersmenį (Buko, 1990, p. 307; Poliński, 1996, p. 45):

- 1) Nedidelės talpos indeliai – iki 2,00 litrų (angų skersmuo ne didesnis nei 12,0 cm).
- 2) Vidutinės talpos indai – nuo 2,01 iki 5,00 litrų (angų skersmuo didesnis nei 12 cm ir mažesnis arba lygus 17,0 cm)
- 3) Didelės talpos indai – 5,01 – 10 litrų (angų skersmuo didesnis nei 17,0 cm ir mažesnis arba lygus 22,0 cm).
- 4) Labai didelės talpos indai – daugiau nei 10,00 litrų (angų skersmuo didesnis nei 22,0 cm).

Tradicinės ir miestelių keramikos puodų angų skersmenys sutampa (maži – iki 14,0 cm, vidutiniai – 14,0–17,0 cm, dideli – 17–22 cm, labai dideli – daugiau kaip 22 cm), juodosios keramikos puodų angų skersmenys – mažesni (maži – iki 13,0 cm, vidutiniai – 13,0–16,0 cm, dideli – 16,0–19,0 cm, labai dideli – 19,0–22,0 cm). Atrodo, jog dažniausiai buvo naudoti apytkriai 3,0–4,0 litrų talpos indai. Tai daugmaž atitinka ir Vilniuje naudotus puodų tūrius, kurie, G. Vaitkevičiaus nuomone, buvo ne kas kita kaip skrandžio tūrio kartotinis, o tai leistų teigti, jog buityje vyravo individualūs indai (Vaitkevičius, 1999š, p. 33). Maistui gaminti atviroje ugnyje naudoti „pilvoti“ puodai, t. y. profiliuoti taip, kad kuo labiau kaistų indo sienelės (pvz., tradicinės keramikos I/1 bei III tipologinės grupės, taip pat miestelių keramikos puodai – jų kaklelis trumpas, nedaug profiliuotas, pilvelis pirmame indo trečdalyje). Tai liudytų ir įvairūs organikos „prikeptimai“. Tradicinės keramikos I/2 grupės puodai, pasižymėjė aukštais kakleliais ir nedideliu profiliavimu, bei II tipologinės grupės puodai, pasižymėjė cilindriniu kakleliu, greičiausiai galėjo būti skirti toms funkcijoms, kurias vėliau atlikdavo ąsočiai, bokalai, puodeliai – t. y. skysčiams laikyti, paduoti į stalą ir gerti (Hołubowicz, 1950, p. 122). Kai kurie šios grupės puodai – gausiai puošti, o tai tarsi rodytų reprezentatyvią jų paskirtį. Biriems produktams laikyti taip pat galėjo būti naudojami didelių talpų, nedaug profiliuoti I/2 grupės puodai, kurių angos skersmuo siekia 22,0–26,0 cm. Atkreiptinas dėmesys į tai,

jog, atsiradus indų specializacijai, XV – XVI a. I/2 bei II tipologinės grupės tradicinės keramikos puodų (ypač didelių talpų) sumažėja. Atrodo, rečiausiai maistui gaminti atviroje ugnyje naudota juodoji keramika. Išvaizda ir kokybe juodosios keramikos puodai „tiko“ ir atliki reprezentacines stalo indų funkcijas. Dalis juodosios keramikos puodų buvo naudojami pienui ir grietinélei atskirti (aptikta puodų su skyle priedugnyje). Nemažai puodų turi ilenkimus dangtelii. Puodų dangčių aptikta labai nedaug, o ir tie patys dažniausiai datuotini tik XVI a. I p. „individualių“ dangčių puodai greičiausiai neturėjo. Buvo dengiama ir medinémis lentutémis, pintais dangteliais, tuo tikslu būdavo naudojami ir vidutinio dydžio dubenys.

*Dubenų* platus panaudojimas Trakuose sietinas su juodosios keramikos atsiradimu. Dubenys gali būti skiriami tiek maisto laikymo ir gaminimo („virtuvés“), tiek ir stalo indams. Vizualiai neaptikta jokių Trakuose rastų dubenų buvimo ugnyje pėdsakų. Viduramžiais dubenys atliko daug funkcijų: maži gilūs dubenéliai naudoti gérimui, nedideli dubenéliai – kaip lékštės, dideli plokštūi dubenys – maistui į stalą paduoti, gilūs dubenys – maistui (dažniausiai nesusijusiame su ugnimi) laikyti bei gaminti, kt. Vidutinio dydžio dubenys naudoti kaip puodų dangteliai. Dideli dubenys taip pat atliko ir prausimosi indų funkciją (McCarthy, Brooks, 1988, p. 109 – 110; Sułkowska-Tuszyńska, 1994, p. 135; Kruppé, 1967). Trakuose beveik neaptikta nedidelių dubenelių, nepanašu, jog čia dubenys galėjo atliki gérimo indų funkciją. Beveik visų Trakuose naudotų juodosios keramikos dubenų vidinėje pusėje, tarp dugno ir sienelės, matyti išsitrlynusi šviesesnė juosta – šie dubenys naudoti produktams maišyti, trini. Šią dubenų funkciją patvirtina ir tai, jog į molio masę dugne ir priedugnyje dažnai dėta daugiau aštrių grūsto akmens priemaišų. Kai kurie dubenys galėjo būti naudojami maistui į stalą paduoti. Neaptikta dubenų su snapeliais, naudotų skysčiams. Kai kurie dubenys vidinėje pusėje ties anga turi užkarpas – iš tokių indų skystis galėjo būti tik semiamas. Panašias funkcijas greičiausiai atliko ir kitų keramikos rūšių dubenys.

*Asočiai* visų pirma naudoti skysčiu laikyti ir paduoti į stalą. Asočiai taip pat galėjo atliki ir kitas funkcijas: didieji – vandeniu semti, prastis, mažieji – gerti (McCarthy, Brooks, 1988, p. 110; Kruppé, 1967). Trakuose aptiktų ąsočių talpų nežinome – angų skersmuo ąsočių talpai reikšmės neturi. Galimai mažų ąsočelių (mažais angų skersmenimis – 7,0 cm – 8,0 cm), kurie galėtu būti naudoti gérimui, Trakuose aptikta tik keletas fragmentų. Žinoma, jog viduramžiais ąsočiai naudoti vandeniu, vynui ar alui pašildyti, t. y. buvo

statomi į ugnį. Asočiuose virtos sriubos (Sułkowska-Tuszyńska, 1994, p. 135). Trakų medžiagoje tvirtesnių ąsočių buvimo ugnyje pėdsakų vizualiai neaptikta, nors kai kurių indų vidinėje pusėje žymios organikos apnašos („priekipimai“). Trakuose platus ąsočių atsiradimas ir naudojimas sietinas su juodaja keramika, nors ąsočius bandė gaminti dar Senųjų Trakų meistrai. Miestelių meistrai, atrodo, irgi gamino ąsočius, panašius į juoduosius.

*Specializuotų gérimo indų* aptikta labai negausiai. Šiuo tikslu naudoti įvairių formų indai, pvz., maži puodeliai, ąsotéliai, maži dubenéliai (Kruppé, 1967). Taurelių ir bokalų žinomi tik 5 fragmentai. Dabar yra sunku pasakyti, ar jų nebuvvo, ar tik neišliko. Greičiausiai nebuvvo labai populiarūs, galbūt vietoje – Trakuose – ir negaminti. Be to, atkreiptinas dėmesys į faktą, jog Vakarų Europoje, ikonografijos duomenimis, viduramžiais iš vieno bokalo pokylio metu gerdavo keli asmenys. Archeologijos tyrinėjimų metu Vakarų ir Šiaurės Europoje surinktose keramikos kolekcijose vienam bokalui tenka trys-keturi ąsočiai (Rębkowski, 1995, p. 70).

Lékštés – juodosios keramikos gaminiai, aptariamuoju laikotarpiu plačiau, ko gero, nepaplito. Aptinkamos XVI a. I p. sluoksniuose. Aptikta viena apysveikė lékštė, panaši į juodosios keramikos gaminius, priskirtina miestelių keramikos meistrams.

Kiti indai – negausūs. Surastas plokščio indo nedidelis fragmentas, greičiausiai – nuo žuvų keptuvės. Išorinė indo pusė apdegusi. Taip pat aptikti keli juodosios keramikos keptuvų fragmentai (kojelės), priskirtini nagrinėjam laikotarpiui. Šių indų nedideli pavieniai fragmentėliai neleidžia jų charakterizuoti išsamiau.

Specializuoti keraminiai indai plačiai imti naudoti Naujuosiouose Trakuose (tieki pilyse, tiek mieste), ir tai yra susiję su juodosios keramikos atsiradimu. Senųjų Trakų gyventojai, tiek pilyje, tiek gyvenvietėje, pasitenkino beveik vien tik puodais. Vietinės gamybos ąsočio ir keturių dubenų liekanos galbūt rodytų, jog čia buvo „žinomi“ stalo indai, tuo metu plačiai naudojami kaimyniniuose Europos kraštuose. Čia surastas ir vienas atvežtinis balto molio glazūruotas ąsotis, priskirtinas pagal Senosios Rusios tradiciją dirbusiems puodžiams. Beveik nepakitusi tradicinė keramika ir vėliau sudarė didžiausią naudotų indų dalį. XV – XVI a. I pusėje juodoji keramika sudarė nuo ketvirtadalio iki pusės visos buitinės keramikos, ir beveik pusė juodosios keramikos indų buvo specializuoti. Šiuo poziūriu Vilniaus ir Trakų juodosios keramikos radiniai skiriasi. Puodai Vilniaus medžiagoje sudarė apie 90% visos buitinės keramikos radinių, dubenys – 5–6%, ąsočiai – 1–2%, lékštės –

apie 1%, dangteliai – apie 1%, aptikta pavienių keptuvių egzempliorių (Vaitkevičius, 1999š, p. 37 – 40). Taigi Trakuose puodų aptikta beveik 30% mažiau, o ąsočių beveik 20% daugiau nei Vilniuje. Kauno senamiesčio XIV a. pab. – XVI a. I p. sluoksniuose dubenų aptinkama gana dažnai, o ąsočiai – reti radiniai. Ten rasta ir nedidelį gérimo indelių (bokalų/taurelių) (Bertasius, 1993, p. 14 – 17). Varšuvoje XIV – XV a. puodai sudarė apie 73,4%, ąsočiai – 10,9%, dangteliai – 8,3%, dubenys – 4,7%, kiti indai – 2,7% radinių. Panaši padėtis ir kituose to laikotarpio objektuose (Kruppé, 1967, p. 105 – 109). Kolobžego medžiagoje juodieji ąsočiai sudaro didelį procentą – beveik trečdalį visų juodosios keramikos radinių (iš 1433 indų – 341 ąsotis); dubenų aptikta tik 36 vienetai. Kitų rūšių indų (dangtelii, keptuvių) aptikta labai negausiai (Rębkowski, 1995, p. 20, 26 – 39). Taigi toks didelis juodosios keramikos stalo indų kiekis iš Trakų keramikos yra visiškai įmanomas atsižvelgiant į rezidencinę ir reprezentacinę šio objekto reikšmę. Taigi labai apibendrintai teigiant, tradicinė keramika „liko“ virtuvėje, o juodoji – tapo „stalo“ keramika (nors skirtinguose kontekstuose situacija varijuoja). XVI a. pradžioje Trakuose pradėta gaminti miestelių keramika pasiūlė platesnį nei tradicinės keramikos meistrų indų asortimentą, tačiau juodosios keramikos produkcijai neprilygo.

Negausu Trakuose ir atvežtinės keramikos, kuri paprastai būna reprezentiniai stalo indai (Rębkowski, 1995). Manytina, kad daugiausia yra atvežtinės juodosios keramikos (iš Vakarų Europos – Vokietijos, Lenkijos?). Kadangi juodoji keramika yra vienoda, paplitusi plačioje teritorijoje, be specialių tyrimų sunku pasakyti, kiek Trakuose aptikta nevietinės gamybos indų (labai apytikriai tokios keramikos galėjo būti apie 5%). Taip pat aptiki du baltos molio masės žaliai glazūruoti indai (abu ąsočiai?) iš pagal Senosios Rusios tradiciją dirbusių dirbtuvų (vienas – Senuosiųose Trakuose, kitas – Naujuuj Trakų salos pilyje) bei akmens masės indai (paskiri ąsočių? fragmentai) iš Reino regiono (Vokietija). Kadangi atvežtinės keramikos aptikta palyginti nedaug, galima teigti, jog viduramžiais indai nebuko intensyvios prekybos ar mainų objektai. Trakų nutolimą nuo viduramžių Europoje egzistavusios prekybos keramika taip pat liudija labai nedidelis akmens masės indų radinių skaičius (Gaimster, 1999). Sunku pasakyti, kaip atvežtiniai indai į Trakus pateko: ar juos specialiai išsigijo ir atsivežė į Trakus, ar pirkliai indus atveždavo, ar šie indai pateko kaip pakuotė kokiems nors produktams (pvz., vynui).

## PUODININKYSTĖ VIDURAMŽIŲ TRAKUOSE – REKONSTRUKCIJOS BANDYMAS

**Profesionalaus puodžių amato susiformavimas** yra svarbus reiškinys, kadangi tai – vėliausiai grynai į nepriklausomą amatą susiformavusi veikla, vėliausiai atskilusi nuo žemės ūkio (Fehring, 1996, p. 66). Profesionalios puodininkystės egzistavimas rodo brandžios miesto infrastruktūros susiformavimą. Vilniuje tai matoma jau nuo XIV a. pabaigos (Vaitkevičius, 1999š, p. 27). Apie viduramžių Trakų gyventojų verslus autentiškų rašytinių duomenų yra labai mažai (iki šiol archyvuose nerasta nė vieno ankstesnio nei 1772 m. miesto inventoriaus), nėra magistrato knygų (Baliulis, Mikulionis, Miškinis, 1991, p. 4, 18). Žema puodžių padėtis viduramžių visuomenėje (puodininkystė buvo pačioje viduramžių miesto amatų hierarchijos pabaigoje) lémė, jog žinios apie puodžius ir taip retai patekdavo į miesto knygas (Kwapieniowa, 1972, p. 58). Puodžių cechus ir jų veiklą reglamentuojančius rašytinius dokumentus Lietuvoje (Vilnius, Kaunas) žinome tik iš XVII a., nors prekyba puodžių produkcija Vilniuje reglamentuojama nuo XVI a. pradžios (Vaitkevičius, 1999š, p. 10, 52; Balčiūnas, 1999, p. 206). Vargu ar puodžių cechų rašytinis įforminimas Trakuose galėjo įvykti anksčiau. Nežinoma, kur tiksliai viduramžiais Trakuose buvo puodžių dirbtuvės ir kiek jų buvo – galima tik svarstyti, jog juodoji, miestelių ir dalis (?) tradicinės keramikos buvo gaminama miesto ribose arba čia pat apylinkėse. Palyginimui galima nurodyti, jog XIV a. Krokuvoje nustatyta iš viso buvus 16 puodžių (su Kazimiežo priemiesčiu – 33); XV a. – 120 puodžių (129), XVI a. – 169 (231), vėliau puodžių skaičius mažėja (XVII a. – 118 (153); XVIII a. – 53 (53)) (Kwapieniowa, 1972, p. 59). XV a. pradžioje Krokuvoje puodžiai sudarė apie 0,07% gyventojų, XVI a. viduryje – apie 0,11% gyventojų (Kwapieniowa, 1976, p. 43). Puodžių akiratį plėtė, naujų įgūdžių įsigytį skatino ir tuo metu egzistavusios puodžių cechų nuostatos, jog norėdamas tapti meistru puodžius privalo mokytis svetur – tameistrys vykdavo į kitas šalis, miestus, kur pas vietos meistrus mokydavosi amato. Tokios kelionės trukdavo nuo kelių mėnesių iki metų (Kwapieniowa 1966, p. 104–106; 1972, p. 70). Keliauti skatino ir Vilniaus puodžių cecho statutas. Tai paaiškintų ir profesionalių amatininkų gaminamos produkcijos vienodus.

Puodžių amatas iki susiformavimo į profesionalią veiklą pereina keletą raidos etapų. Tyrinėtojai nurodo net aštuonis galimus puodininkystės raidos modelius (Peacock, 1982; Orton, 1995, p. 61–68):

I – namudinė gamyba.

II – namudinė produkcija, antrinė, tačiau „profesionali“, veikla. Ji ne-reikalauja didelių investicijų į įrangą. Žiedžiamasis ratas ir speciali degimo krosnis dažniausiai nenaudoti.

III – individuali dirbtuvė, iš kurios puodžius gauna pagrindines pajamas. Naudojama daugiau ir sudėtingesnės įrangos, gali būti įdarbinami padėjėjai. Tačiau šalia šios veiklos puodžius kartais gauna pajamų ir iš žemės ūkio ar pan.

IV – puodžių dirbtuvė grupė, „amatininkų rajonas“. Gaminama standartinė, geros kokybės produkcija. Puodžiai bendradarbiauja tarpusavyje, turi tarpininkus produkcijai parduoti rinkoje. Visi kiti pajamų šaltiniai – šalutiniai, nereikšmingi.

V – manufaktūra (darbo pasidalijimas, technikos naudojimas, daugiau nei 12-os asmenų darbas ir kt.).

VI – fabrikas.

VII – dvaro produkcija.

VIII – specializuota produkcija (pvz., kariuomenės tikslams).

Teigiama, kad II – V ir VII modeliai būdingi viduramžių Vakarų Europos puodininkystei. Ypač svarbus perėjimas nuo II modelio, kai puodininkystė tėra pajamų padidinimo šaltinis, į III modelį, kai puodžius turi pasiūlyti rinkai atitinkamos kokybės, kiekybės ir kainos produkciją. Tik dalis pokyčių, tiesiogiai matomų buitinėje keramikoje, gali būti aiškinami kaip kokybiňės naujovės, atsiradusios dėl naujų ekonominių, socialinių ar kultūrinių veiksnių. Funkciniai (nauja forma atsiliepiant į naujus poreikius) ir technologiniai (nauja gamybos technologija, pasireiškianti iš karto keliomis gamybos būdo naujovėmis) pokyčiai yra kokybiškai nauji. Kokybinis naujumas socialinėje-ekonominėje sferoje (kitas gamybos organizavimas) gali būti nustatas iš keramikos komplekso visumos tyrinėjimų. Stilistinės (naujas egzistuojančios formos siluetas, nauja tradiciškai naudojamo ornamento modifikacija) ar techninės (techninė naujovė egzistuojančioje tradicijoje, pvz., kitas puodo rankenėlės tvirtinimo būdas) naujovės tėra natūralaus keramikos kitimo atspindys (Orton, 1995, p. 61 – 68).

Pokyčiai turi būti plačiai adaptuoti – tik tuomet galima kalbėti apie naujos produkcijos ar kitokios socialinės ūkinės organizacijos puodininkystėje atsiradimą, o ne apie trumpalaikį „atradimą“. Naujos idėjos pereina tam tikrą socialinį „filtrą“ ir tik tuomet yra visiškai arba iš dalies, iš karto ar ilgainiui perimamos arba visiškai atmetamos (Renfrew, 1984, p. 387, 391). Pabrėžiama, jog lengviausiai plinta stiliaus naujovės – kopijuojamos naujos

formos ir dekoras (tačiau ir tam bendruomenė turi būti pakankamai atvira), o gamybos technologija išlieka ta pati. Yra keletas išorinių veiksnių, skatinančių perimti naujoves. Tai – naujų gaminių funkcinis pranašumas, patraukli išvaizda, mada, ilgalaikiškumas, žema gamybos kaina, galimybė padidinti gamybos apimtis, poreikis konkuruoti rinkoje, galimos simbolinės prasmės. Išoriniai veiksniai prieš naujovių perėmimą – trūksta žaliavos, nesugebama pakartoti naujų gamybos būdą, rinkų ir resursų/investicijų trūkumas, nenoras prisiimti riziką, nenoras keistis. Istorijos šaltiniai liudija, jog praktinės ir ekonominės kliūtys gali būti įveiktos, pvz., pakvesti nauji amatininkai (jei vietiniai negali ar nenori gaminti naujos produkcijos), žaliavos – importuotos, ir kt. Šiais atvejais reikiamas investicijos dažniausiai gaunamos ne iš pačios puodininkystės, o iš kitų sričių, pvz., pirklių, norinčių eksplloatuoti naują rinką, turtingą ar įtakingą asmenį, siekiančią gauti prestižinių daiktų. Kai kurių tyrinėtojų nuomone, novatoriški puodininkystės pokyčiai, reikalaujantys didesnių investicijų, jas būtinai gaudavo ir „iš šalies“, nes patys puodžiai didelių lėšų nesukaupdavo (Orton, 1995, p. 64–65).

Trakų viduramžių keramiką apibendrinus pagal tokią schemą, išryškėjo galima Trakų viduramžių puodininkystės raida. XIV a. tradicinė keramika (Senųjų Trakų piliavietės ir senovės gyvenvietės kompleksas) priskirtina grynai namudinei produkcijai (I raidos modelis). Gali būti, kad antrinės „professionalios“ veiklos, nereikalaujančios daug investicijų į įranga, užuomazgas rodo bandymas XIV a. viduryje – II pusėje adaptuoti naujas indų formas – qsočius ir dubenis. Šis bandymas perimti funkcinės naujoves didesnių pasiekmių neturėjo. Tradiciją konservatyvumą taip pat rodo laboratoriniai tyrimai. Pvz., pagal petrografijos duomenis, egzistavo tradicinės keramikos gamybos tēstinumas – pagal molio pagrindo ir priemaišos pobūdį į vieną grupę patekė mėginiai reprezentuoja įvairių radimviečių (tiek Senųjų, tiek Naujujų Trakų) XIV a.–XVI a. I p. gaminius. Idomu, jog žymus tēstinumas tarp Naujujų ir Senųjų Trakų radinių – panašaus tipo ir struktūros molis, taip pat ir priemaišos, naudotos mėginiuose iš Senųjų Trakų senovės gyvenvietės ir Naujujų Trakų bernardinų vienuolyno teritorijos (kur, kaip spėjama, gyventojai apsigyveno anksčiausiai). Pagal geocheminės sudėties panašumą (AESF ir RSF tyrimų duomenys), tradicinės keramikos mėginiai suformavo savitą grupę, kurioje išryškėjo sasajos tarp radinių iš Senųjų ir Naujujų Trakų. Tyrimas nurodė artimiausias sasajas pagal skirtingus geocheminius parametrus (kartojasi visose dendrogramose) tarp chronologiškai vienalaikių arba artimų mėginių, tačiau artimas ryšys matyti ir tarp XIV–XVI a. I p. datuo-

tinų mėginių. Tradicijų konservatyvumas pasireiškė ir indų formose, kurios per visą aptariamą laikotarpį beveik nekinta. Pastebimas keramikos profiliavimo variantų įvairovės mažėjimas, o XVI a. I p. atsiranda puodų, kurie profiliuoti mėgdžiojant juodąją keramiką. Puošyba taip išliko beveik nepakitus, tik į laikotarpio pabaigą smarkiai sumažėja ornamentuotų indų, o puošbos kokybė ženkliai suprastėja. Reikėtų paminėti, kad Trakų pilyse ir mieste aptikta 13 ženklintų tradicinės keramikos indų dugnų, kurių chronologija – XIV – XVI a. – atitinka kitų Lietuvos teritorijoje aptiktų ženklų datavimą (Mulevičienė, 1970, p. 137, Zabiela, 1995, p. 143). Vienos nuomonės, kam priskirti miestų kultūriniuose sluoksniuose aptiktus ženklintus indus, – nėra. Kai kurie autorai juos sieja su puodžių dirbtuvėmis (Wałowy, 1979, p. 54, Zabiela, 1995, p. 144), kiti ženklintus dugnus priskiria kaimiškajai keramikai (Kruppé, 1961, p. 101). Trakuose aptikti ženklinti tik tradicinės keramikos puodų dugnai, kurie negali būti siejami su profesionaliu puodžių dirbtuvėmis ar gamyba rinkai.

Greičiausiai II puodininkystės raidos modeliui – namudinės produkcijos, kada puodininkystė yra tik papildomas pajamų šaltinis, – atstovavę puodžiai XVI a. pradžioje organizuoja gamybą rinkai, vadinamają miestelių keramiką. Puodininkystė tampa pagrindiniu pajamų šaltiniu. Naujumas labiausiai pasireiškė socialinėje-ekonominėje sferoje (gamybos rinkai organizavimas) ir buvo plačiai adaptuotas bei ilgalaikis. Kiek mažesniu mastu naujovės pasireiškė funkcinėje sferoje – perimtos juodajai keramikai būdingos dubenų, ąsočių (?) formos, o technologinėje sferoje miestelių keramika ypatingu naujumu nepasižymėjo. AESF ir RSF analizės duomenimis, miestelių keramika né vienoje iš dendrogramų nesuformavo savitos grupės, t. y. miestelių keramikos mėginiai pagal geocheminės sudėties panašumą siejasi arba su tradicinės, arba juodosios keramikos mėginiais. Bent jau XVI a. I pusėje miestelių keramika neturėjo tokią savybių, kurias ši analizė identifikuotų kaip „ypatingas“ šiai keramikos rūšiai. Galima manyti, jog miestelių keramika yra „aukštesnis“ tradicinės keramikos raidos etapas. Kita vertus, nemaža dalis tradicinę keramiką gaminusių puodžių visą aptariamą laikotarpį taip ir „liko“ namudinės ir „pusiau profesionalios“ puodininkystės raidos etape. Puodžiai perimdavo tik kai kurias išorines stiliaus ypatybes (pvz., juodosios keramikos profiliai XVI a. I p.). Taigi tradicinės keramikos gamintojai du kartus buvo „atviri“ naujovėms: XIV a. viduryje – II pusėje (nelémė esminių pokyčių) bei XVI a. pradžioje (miestelių keramikos atsiradimas).

Esminius pokyčius Trakų puodininkystėje žymi juodoji keramika, pasižy-

mėjusi funkciniu, technologiniu ir gamybos organizavimo naujumu. Tyrinėtojų nuomone (Orton, 1995, p. 61 – 68), naujovės atsiranda tam tikrose, „centrinėse“ srityse, iš kur išplinta į gretimas teritorijas. Šis plitimas yra apibūdinamas kaip tam tikrą „šuolių“ serija, o ne palaipsnis procesas. Naujovių perėmimas paprastai vyksta ekonominio pakilimo metu, kada yra daugiau galimybių investuoti. Taip pat pastebėta, jog ekonominio pakilimo metu gamybos technologijų įvairovė yra didesnė. Juodosios keramikos Naujujų Trakų pusiasalio pilyje aptinkama jau nuo XIV a. pabaigos. Šios keramikos gamyba Trakuose galbūt tuo metu ir prasidėjo, nors dalis šios rūšies indų neabejotinai atvežta iš Vakarų Europos, o vėliau, matyt, – ir iš kitų Lietuvos miestų (pvz., Vilniaus). Senuosiouose Trakuose, benediktinų vienuolyne, aptikta juodoji keramika greičiausiai buvo atvežtinė. Kokybiskai naują „produktą“ identifikuojant laboratoriniai tyrimai. AESF ir RSF duomenimis, pagal pasirinktus geocheminės sudėties parametrus sudarytose dendrogramose juodoji keramika suformavo akiavaidžią vienalytę grupę. Tradicinės keramikos atveju ryšys tarp Senujų ir Naujujų Trakų radinių yra žymus, o tuo tarpu juodosios keramikos ir Senujų Trakų tradicinės keramikos radiniai – praktiškai nesusiję. Juodają keramiką gaminę Trakų puodžiai nuo pat pradžių reprezentuoja III puodininkystės raidos modelį – t. y. egzistuoja individuali dirbtuvė, iš kurios puodžius gauna pagrindines pajamas, naudojama daugiau ir sudėtingesnės įrangos, gali būti įdarbinami padėjėjai. Abejotina, jog aptariamuoju laikotarpiu puodžių produkcijos organizacija Trakuose galėjo pasiekti aukštesnį lygį.

Taigi esminiai pokyčiai Trakų puodininkystėje yra žymūs XIV a. II p. – pabaigoje ir XVI a. pradžioje. Juodają – tobuliausią – viduramžių keramiką gaminusių meistrų atsiradimą Trakuose, be abejonės, paskatino pilių atsiradimas, vartotojų poreikiai bei galimybė realizuoti produkciją. Abejotina, jog juodosios keramikos produkcija Trakuose galėjo atsirasti palaipsniui, vietiniams puodžiams adaptuojant naujoves ir perorganizuojant savo gamybą, – Senuosiouose Trakuose neturėta né vieno juodosios keramikos indo, o Naujosiouose Trakuose ši keramika atsiranda jau nuo XIV a. pab. Tai, jog Trakų puodininkystė „pasuko“ kitu keliu nei Vilnius ar kitų stambių amatų centrų, rodytų ir miestelių keramikos atsiradimas. Pvz., Vilniuje XVI a. I pusėje įsigali glazūruota žiestoji keramika (Vaitkevičius, 1999š, p. 45, 2). Nors apie XVI a. vidurį glazūruota keramika imta naudoti ir Trakuose, tačiau labai platus miestelių keramikos naudojimas rodo, jog gyventojų poreikius patenkino ir kuklesni indai. Nustatyta, jog ekonominio nuosmukio metu „centriniai“ teritorijų amatininkai paprastai išlaiko buvusį amato lygį, o kitose teritorijose aukščiau-

sios technologijos neretai prarandamos (Orton, 1995, p. 61–68). XVI a. I pusės Trakų, kaip miesto, stagnacijos pradžia ir ekonominis nuosmukis, aukščiausios kokybės indų vartotojų rato susiaurėjimas stabdė puodininkystės raidą. Trakuose, matyt, vyko ir tam tikras puodininkystės amato regresas.

**Kai kurie Trakų pilii ir miesto viduramžių raidos aspektai** nagrinėtame keramikos komplekse taip pat yra žymūs. Senieji Trakai XIV a. šalia Vilniaus ir Kernavės buvo trečias svarbus Gediminaičių domeno centras (Gudavičius, 1999, p. 74), tačiau ten aptikta keramika neleidžia kalbėti apie Senujų Trakų gyvenvietę kaip miestą. Neaptikta né vienos juodosios keramikos indo šukės, nors atskirų puodų profiliaivimas, gamybos būdas ir bandymai gaminti specializuotus indus tarsi rodo vietinius puodžius „žinojus“ apie juodosios keramikos „egzistavimą“. Juodoji keramika atsiranda tik XV a. benediktinų vienuolyno kultūriniuose sluoksniuose. Senujų Trakų gyvenvietė vadintina tuo „pilių ūkiu“, kurį XIII – XIV a. lémė pilii atsiradimas (Gudavičius, 1999, p. 90 – 92). Pilių ūkio amatai, nors ir nepasiekė Europos cechų specializacijos lygio, tačiau patenkino vietinio elito poreikius (Gudavičius, 1999, p. 84 – 85).

Naujuosiouose Trakuose kartu su tradicine keramika visuomet aptinkama ir juodosios keramikos. Tai liudyti ne tik apie chronologiškai vėlesnį Naujujų Trakų keramikos kompleksą, bet ir apie tai, jog čia jau buvo juodosios keramikos naudotojų, ir greičiausiai gamintojų. Todėl hipotezės, jog Naujujų Trakų pilii ir miesto istorija prasidėjo anksčiau nei XIV a. II pusėje pastatyta ir rašytiniuose šaltiniuose paminėta pusiasalio pilis, keramikos komplekso tyrimais negalima pagrįsti – Naujuosiouose Trakuose, bent jau kol kas, nėra aptiktas keramikos komplekso, analogiško Senujų Trakų piliavietės ir senovės gyvenvietės keramikai, kuris leistų kalbėti apie XIV a. pradžios kultūrius sluoksnius. Naujieji Trakai XIV a. II pusėje, matyt, iš karto kūrėsi kaip miestas, kurio atsiradimą lémė nuolatinė submonarcho rezidencija, o ne bendra krašto ekonominė raida (Gudavičius, 1999, p. 74). Dalis gyventojų čia greičiausiai atsikėlė iš Senujų Trakų – tai netiesiogiai liudyti ir tradicinės keramikos gamybos tradicijų ir formų testimunmas. Ankstyviausia juodoji keramika galėjo būti tiek atvežta, tiek ir gaminta vietoje, nes dalis gyventojų (tarp jų galėjo būti ir juodosios keramikos gamybos technologijas išmanančių meistrų) į Naujuosius Trakus neabejotinai atvyko iš kitur. Tai liudyti ir istorijos šaltiniai (Baliulis, Mikulionis, Miškinis, 1991, p. 35 – 58; Laumenskaitė, 2001, p. 508; Gudavičius, 1999, p. 90 – 92). Kitų šalių pirklių ir amatininkų susidomėjimas Lietuva ir galimybėmis čia įsikurti neabejotinai sustiprėjo po krikšto ir baigiantis karui su Vokiečių ordinu (Kiaupa, 2001, p. 353).

Atsižvelgiant į XIV a. II pusės sudėtingą politinę situaciją, kovas su kryžiuočiais, manytina, jog pastovesnė puodžių gamybos organizacija galėjo formuotis po 1392 m., kai Trakai atiteko Vytautui.

Greitam pirklių ir amatininkų sluoksnio, taigi ir miestų, augimui Lietuvoje trūko kapitalo bei technologinių išgudžių. Amatų ir prekybos atsiskyrimas nuo kaime lokalizuoto žemės ūkio užtruko ilgai, nes dar XVI a. kaimo amatininkai bei prekiautojai sudarė gerai pastebimą visuomenės sluoksnį (Kiaupa, 2001, p. 351). Lietuvos žemėse savivaldžių miestų kūrimą varžė Vilniaus bei Kauno miestiečių aktyvumas ir konkurencinė galia, stambių užsienio miestų (Rygos, Gdansko, kt.) artumas, lengvinės jų skverbimasi į Lietuvos rinką. Lietuviškosiose žemėse XVI a. gausėja miestelių. Kai kurie jų sparčiai augo ir ilgainiui virto miestais, igauniančiais savivaldos teises. Miestelis, turgus ir tame įsikūrė amatininkai bei karčemos aptarnaudavo tik artimiausią apylinkę (Kiaupa, 2001, p. 355; Alexandrowicz, 1961, p. 63 – 127). Miestelių inventoriuose kartais nurodomi ir ten dirbę amatininkai. Dažniausiai minimi kalviai, batsiuviai, siuvėjai, puodžiai, malūnininkai, skerdikai ir kepėjai. Kartais nurodoma puodžių buvus daugiausia. Visi jie dirbdavo vietinei rinkai, tačiau dažniausiai jų produkcijos neužtekdavo, ir rinką papildydavo didelių miestų amatininkų gaminiai (Alexandrowicz, 1961, p. 95). Miestelių puodžių produkcija Trakų rinkoje pasirodo XVI a. pradžioje, o jau XVI a. viduryje – II pusėje tapo dominuojančia. Taigi Trakų puodininkystės raida liudyti, jog čia vyko tarsi „atvirkštinis“ procesas – t. y. seną savivaldos teisę turintis miestas ūkiniu pajėgumu artėjo prie to meto miestelių lygio, tapo „...tarsi tarpininku tarp kaimo gamintojų ir pirkėjų bei miesto“ (Kiaupa, 2001, p. 355, Alexandrowicz, 1961, p. 63 – 127). Ši procesą neabejotinai veikė XVI a. pradžios politinė situacija.

## APIBENDRINIMAS

Tradicinės keramikos produkcija, neprofesionalių puodžių gaminta savo reikmėms (galbūt mainams ar atsitiktiniam pardavimui) visu aptariamuoju laikotarpiu sudarė žymią Trakuose naudotas buitinės keramikos dalį. Profesionalaus puodžių amato susiformavimas Trakuose sietinas su vietine juodosios keramikos gamyba, kuri galėjo prasidėti dar XIV a. pabaigoje ir išitvirtinti XV a. Juodosios keramikos gamybą Trakuose greičiausiai pradėjo ne vietiniai (Trakų), o atvykę meistrai. Dalis tradicinę keramiką gaminusių vietinių puodžių gamybą platesniam pardavimui organizavo tik nuo XVI a. pradžios. Manytina, kad ši – miestelių keramika – liudija Trakų miesto, o kartu ir amatų (puodininkų)

kystės), stagnaciją. Tyrinėta buitinė keramika rodytų, kad tiek Senųjų Trakų gyvenvietės, tiek Naujujų Trakų miesto atsiradimą lémė pilių – vienos iš svarbiausių viduramžių Lietuvos kunigaikščių rezidencijos – poreikiai.

XIV – XVI a. I pusės keramikos kompleksas liudija Trakų pilių ir miesto gyventojų buities pokyčius. XIV a. Senųjų Trakų pilyje ir senovės gyvenvietėje naudota beveik vien tik tradicinė keramika, kurios pagrindinis indas – puodas, atlikęs visas buitinės keramikos funkcijas. Senųjų Trakų pilyje aptiktai indai nuo senovės gyvenvietės radinių nesiskyrė. Esminiai Trakų gyventojų buities pokyčiai matomi nuo XIV a. pabaigos, kada atsiradusi juodoji keramika iš karto pateikia platū stalo ir maisto gaminimo indų assortimentą. Tai liudija, jog Naujuosiouose Trakuose per trumpą laiką atsiranda tiek įvairesnės buitinės keramikos pasiūla, tiek ir paklausa. Juodosios keramikos stalo ir maisto gamybos indai plačiausiai naudoti pasiturinčių miestiečių – pilėnų – buityje. Stengtasi išsigyti geros kokybės reprezentacinius stalo indus, o „virtuvės“ indai visą apariamąjį laikotarpį išliko beveik nepakitę.

XVI a. pradžioje atsiradusi miestelių keramika pasiūlė platesnį nei tradicinės keramikos meistrų indų assortimentą, tačiau juodajai keramikai neprilygo. Nedideli atvežtinės keramikos kiekiai rodo, jog buitinė keramika viduramžiais nebuvo intensyvios prekybos ar mainų objektas.

Trakuose naudota keramika aprėpė tik pagrindinį viduramžių Europos keraminių indų assortimentą. Pilyse naudoti keraminiai indai nuo miestiečių naudotų daiktų daug nesiskyrė. Tačiau reikia nepamiršti, jog, be molinių, naudoti ir kitų medžiagų – stiklo, metalo, medžio – indai, kurių egzistavimą patvirtina archeologijos duomenys (Trakų radiniai netyrinėti) ir rašytiniai šaltiniai<sup>9</sup>. Akivaizdu, jog brangesni metalo ir stiklo indai anksčiausiai pateko į turtningiausiuju aplinką, pilis. Tai, jog didžiojo kunigaikščio Trakų dvaras to

<sup>9</sup> Metaliniai, mediniai, stikliniai indai fiksuoti XVI a. dvarų inventoriuose. Pvz., 1587 m. birželio 17 dieną Kauno pavieto žemininkas Petras Šiukšta Aptytalaukio dvarelyje turėjo: 12 alavinių šaukštų, 6 šaukštus, 4 alavines taures, alavinį kaušelį degtinei, 3 didelius alavinius dubenis, 10 vidutinių alavinių dubenų, 11 alavinių pusdubenių, 2 alavines salotines, 2 tuzinus alavinių lėkščių, 9 skirtingas alavines lėkštės, alavinį ąsotį rankoms plauti, alavinę déželę sviestui, 6 didelius ir mažus alavinius réčius, 4 alavines kvortas, alavinę didelę ir vidutinę gertuvę, 4 alavines pusgertuvės, vieną alavinę druskinę, 3 varinius dubenis, 2 varinius réčius, vieną varinę gertuvę, varinį katilėlį pilstymui, vieną varinę kalakutinę, (indą kepimui arba virimui), vieną varinę grūstuvę, katilą alui, mažesnį varinį katilą, du varinius trikojus, vieną varinę didelę keptuvę, dvi mažesnes keptuvės, dvi varines spriegintuvės bei 6 varinius puodus su dangčiais (Lietuvos didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas, 2001š, p. 318 – 319).

meto Vakarų Europos lygiui nenusileido, rodytų ir čia vykę įvairių užsienio svečių priėmimai. Pvz., Venecijos ambasadorius Ambrozijus Kontarinis, lankymasis Lietuvoje, Trakuose buvo priimtas karaliaus Kazimiero. 1477 m. vasario 15 d. jis buvo pakviestas pusryčių, kuriuose dalyvavo apie 40 asmenų. Anot Kontarinio, „Kai tik nešdavo naujus valgijus, trimitininkai išeidavo į priekį ir sutrimituodavo. Ant stalo buvo dedami padéklai, gausiai prikrautti įvairių valgių...“ (Kraštas ir žmonės, 1983š, p. 53 – 54). Ambasadorius detailiu nemini jokių stalo indų ar valgymo papročių – greičiausiai, Kazimiero dvare jie buvo tokie patys, kaip ir kituose Europos kraštuose, ir Venecijos ambasadoriaus nenustebino.

## THE MEDIEVAL CERAMICS OF THE CASTLES AND CITY OF TRAKAI

The article examines the Medieval (from the fourteenth to the first half of the sixteenth century) Trakai castle and city household ceramics complex, which consists of over 17 000 pieces of ceramics from the fourteenth to the first half of the sixteenth century. By studying the ceramics it is sought to reconstruct the Medieval pottery of Trakai and to use the data obtained to interpret the development of the trades and the genesis of the castles and city.

During the Middle Ages locally produced and imported household ceramics were used at the castles and city of Trakai. Three kinds of household ceramics were produced at Trakai: traditional, black, and 'town' ware. During the fourteenth century only traditional ceramics were used (with the exception of imported green-glazed white-clay pitchers) at the Senieji Trakai castle site and the old settlement. From the fifteenth century until the first half of the sixteenth century traditional ceramics comprised over half of all the vessels used. Black ceramics in the cultural layers of Naujieji Trakai and Senieji Trakai (the Benedictine monastery) from the fifteenth century until the first half of the sixteenth century comprised from a quarter to half of all the household ceramics. In the first half of the sixteenth century, 'Town' ceramics comprised on average 2-20% of all the finds in the cultural layers, significantly increasing later (comprising up to 33% at individual locations).

During the fourteenth century, the principle traditional ceramics vessel used at Senieji Trakai castle and the old settlement was the pot, which performed all the household ceramics functions. Black ceramics at the same time provided an assortment of tableware and vessels for preparing food. This testifies that at Naujieji Trakai both a supply and a demand for more diverse household ceramics appeared in a brief interval. Black ceramic table and food preparation vessels were mostly used in the homes of wealthy town and castle residents. An effort was made to acquire good quality attractive tableware while kitchen ware during the entire period under discussion remained almost unchanged. At the beginning of the sixteenth century 'town' ceramics began to be produced and used in Trakai, showing that vessels of poorer quality and a more modest assortment satisfied the needs of the consumers. The artisans who produced the 'town' ceramics offered a broader assortment of wares than the traditional ceramics artisans but not-

hing comparable to the production of black ceramics. The small quality of imported ceramics shows that household ceramics were not an intensively traded or exchanged object in the Middle Ages.

The formation of a professional potters' trade in Trakai should be connected with the local production of black ceramics, which could have begun even at the end of the fourteenth century and was well established during the fifteenth century. The production of black ceramics in Trakai was probably not begun by local artisans (from Trakai) but by artisans who had come from elsewhere. Those local potters who produced traditional ceramics organised its professional production only at the beginning of the sixteenth century. The technology for black ceramics production is close to that for traditional ceramics but the standard vessel forms, decoration, and abundance of finds testify about their being produced for wide sale.

According to data from investigations of the household ceramics complex, the appearance of both the old settlement of Senieji Trakai and the city of Naujieji Trakai was determined by the needs of the castles, which were one of the primary residences of the Medieval Lithuanian dukes. The settlement of Senieji Trakai should be called a castle economy, the traditional ceramic production of which satisfied the needs of the local elite. Naujieji Trakai was created from the start as a city, some of its inhabitants moving there from Senieji Trakai and some from elsewhere. The high quality black ceramics found in Naujieji Trakai from the end of the fourteenth century testifies to this. The 'town' ceramics that appeared in the Trakai market from the beginning of the sixteenth century testify to a regression of the pottery trade, which should be connected with the loss of the significance of the Trakai Castle residence and the general stagnation of the city.

## ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĀRAŠAS

- Abaravičius G.**, 1990š – Archeologinių-žvalgomųjų tyrinėjimų Semeliškių gyvenvietėje projektuojamos vidurinės mokyklos ir stadiono teritorijoje. LIIR.F.1. Nr. 1723.
- Abaravičius G.**, Lisauskaitė B., 1991š – Trakų miesto Karaimų gatvės namų Nr. 24A – 34A teritorijos archeologinių žvalgomųjų tyrimų ataskaita. LIIR. F.1. Nr. 1865.
- Alexandrowicz S.**, 1961 – Miasteczka Białorusi i Litwy jako ośrodki handlu w XVI i w I połowie XVII wieku. // Rocznik Białostocki. Tom I. Białystok, 1961, p. 63 – 127.
- Balčiūnas D.**, 1999 – Keramikos degimo krosnys Kaune XV – XVI a. // Lietuvos archeologija. T.18. Vilnius, 1999, p. 205 – 220.
- Baliulis A.**, Mikulionis S., Miškinis A., 1991 – Trakų miestas ir pilys. Vilnius, 1991.
- Bernotaitė A.**, 1958š – Aukšadvario, Jiezno raj., Piliakalnio gyvenvietės archeologinių tyrinėjimų 1958.V.26 – VIII.21 dienoraštis. LIIR.F.1. Nr. 79.
- Bertašius M.**, 1993 – Kauno vėlyvųjų viduramžių keramika. // Architektūros paminklai. T.13. Vilnius, 1993, p. 13 – 18.
- Bliujus A.**, 1978š – Trakų vaikų lopšelio-darželio, Trakų g-vė, statybos žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 735.
- Buko A.**, 1990 – Ceramika wczesnopolaska. Wprowadzenie do badań. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1990.
- Ceramika**, 1997 – Ceramika. Dzieje terakoty, majoliki, kamionki, porceliany, fajansu, od starożytności po czasy współczesne. Warszawa, 1997.
- Daugudis V.**, 1957š – 1957 m. Aukšadvario (Trakų rj.) piliakalnio tyrinėjimų dienoraštis. LIIR.F.1. Nr. 73.
- Daugudis V.**, 1959š – Aukšadvario piliakalnio archeologinių tyrinėjimų, vestų 1959 metais birželio mén. 1 d. – rugsėjo mén. 21 d., ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 153.
- Dzieduszycki W.**, 1997 – Garncarstwo polskie u progu późnego średniowiecza. Tradycje. Adaptacja nowych wzorów. Uwarunkowania społeczno-kulturowe. // Archaeologia Historica Polona. Tom 5. Toruń, 1997, p. 153 – 161.
- Fehring G.P.**, 1996 – Stadarchäologie in Deutschland. Stuttgart, 1996.
- Firlet J.**, 1993 – Stratygrafia kulturowa na stanowisku Kraków-Wawel, rejon VIII (między murze) w świetle badań wykopaliskowych. Acta Archaeologica Waweliana. Kraków, 1993.
- Gaimster D.**, 2001 – Life and lifestyle in the Baltic Castle: Patterns in ceramic consumption c.1200 – 1600. // Castella Maris Baltici V. Rudkøbing, 2001. p. 51 – 66.
- Gaimster D.R.M.**, 1999 – The Baltic ceramic market c.1200-1600: an archaeology of the Hanse. // Fenoscandia archaeological XVI. Helsinki, 1999, p. 59 – 69.
- Gudavičius E.**, 1999 – Lietuvos istorija. Vilnius, 1999.
- Holubowicz WI.**, 1950 – Garncarstwo wejskie zachodnich terenów Białorusi. Toruń, 1950.
- Ivinskis Z.**, 1941 – Trakų Galvės ežero salos pilis // Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis. Kaunas, 1941, p. 135 – 198.
- Jankauskas A.**, 1982š – Trakų salos pilies priešpilio archeologinių tyrinėjimų 1982 m. ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 1888.

**Jučienė I.**, 1960š – Archeologiniai kasinėjimai Trakų salos pilies rūmų terasos teritorijoje. LIIR.F.1. Nr. 169.

**Jučienė I.**, 1962š – 1961 m. archeologinių tyrimų Trakų salos ir pusiasalio pilyje (informacinių) ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 160.

**Jučienė I.**, 1971š – 1971 m. Trakų pusiasalio pilies archeologinių kasinėjimų ataskaita. PRI. F.5 Nr. 521.

**Jučienė I.**, 1978š – Trakų salos pilis. 1976 m. žemės darbų (vandentiekio ir kanalizacijos trasos) stebėjimo ataskaita. LIIR.F.1.Nr. 878.

**Jučienė I.**, 1978ša – Trakų salos pilies vakariniai kazematai. 1977 m. žemės darbų stebėjimo ir perkasų fiksacijos ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 879.

**Jurginis J.**, 1971 – Bendrosios žinios. // Lietuvos pilys. Vilnius, 1971, p. 89 – 102.

**Katalynas K.**, 1986š – Trakų mokyklos-internato mokomoji bazė (Trakai, Birutės g. 19, 20). Žvalgomujų archeologinių tyrimų ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 1499.

**Kiaupa Z.**, 2001 – Miestai. // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai. Vilnius, 2001, p. 351 – 364.

**Kiaupa Z.**, Kiaupienė J., Kuncevičius A., 1995 – Lietuvos istorija iki 1795 metų. Vilnius, 1995.

**Kliaugaitė V.**, 2000š – 2000 m. archeologijos tyrimų Punios piliakalnyje (A 87 K1), Alytaus r., ataskaita. LIIR.F.1. B.3603.

**Kociszewski L.**, Kruppé J. 1973 – Badania fizykochemiczne ceramiki Warszawskiej XIV – XVII wieku. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1973.

**Kraštas ir žmonės**, 1983š. – Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV – XIXa.). Vilnius, 1983.

**Kruppé J.**, 1961 – Studia nad ceramiką XIV wieku ze starego miasta w Warszawie. Wrocław, Warszawa, Kraków, 1961.

**Kruppé J.**, 1967 – Garncarstwo Warszawskie w wiekach XIV i XV. Wrocław, Warszawa, Kraków, 1967.

**Kruppé J.**, 1981 – Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1981.

**Kuncevičius A.**, 1995 – Viduramžių archeologija. // Baltų archeologija. Nr.1. Vilnius, 1995, p. 2 – 7.

**Kuncevičius A.**, 1995š – Senųjų Trakų piliavietės ir senovės gyvenvietės tyrinėjimai 1994 metais. LIIR.F.1. Nr. 2325 – 2326.

**Kuncevičius A.**, 1996 – Senųjų Trakų pilis. // Kultūros barai. Nr.1. Vilnius, 1996, p. 74 – 76.

**Kuncevičius A.**, 1996š – 1995m. Senųjų Trakų piliavietės archeologinių tyrimų ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 2571 – 2572.

**Kuncevičius A.**, 1997š – Senųjų Trakų piliavietės 1997 metų archeologiniai tyrimai. LIIR.F.1. Nr. 2900 – 2901.

**Kuncevičius A.**, 2001 – Senieji Trakai. // Lietuvos pilių archeologija. Klaipėda, 2001, p. 128 – 149.

**Kuncienė O.**, 1960š – Ataskaita už archeologinius kasinėjimus Trakų salos pilies teritorijoje nuo 1960 m. gegužės mén. 11 d. iki 1960 m. spalio mén. 8 d. LIIR.F.1. Nr. 155.

**Kuncienė** O., 1962š – Ataskaita už archeologinius tyrinėjimus 1962 m. Trakų salos pilyje. LIIR.F.1. Nr. 417.

**Kviziukevičius** L., 1999š – Archeologiniai žvalgomieji tyrimai Trakų senamiestyje 1999 metais. LIIR.F.1. Nr. 3298.

**Kwapieniorwa** M., 1966 – Przygotowanie garncarzy do zawodu w świetle polskich statutów cechowych. // Studia z dziejów rzemiosła i przemysłu. T. 6. Wrocław, Warszawa, Kraków, 1966, p. 76 – 122.

**Kwapieniorwa** M., 1972 – Garncarze krakowscy (XIV – XVIII w.) // Materiały archeologiczne. XIII. Kraków, 1972, p. 57 – 109.

**Kwapieniorwa** M., 1976 – Organizacja produkcji i zbytu wyrobów garncarskich w Krakowie w XIV-XVIII w. // Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce (XIV – XVIII w.). Studia i materiały z historii kultury materialnej. T.LI. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1976, p. 7 – 87.

**Laumenskaitė** E. 2001 – Prekyba. // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai. Vilnius, 2001, p. 508 – 520.

**Lietuvos** didžiosios kunigaikštystės kasdienis gyvenimas, 2001š – Lietuvos didžiosios kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija. Vilnius, 2001.

**Lietuvos** metraštis, 1971š. – Lietuvos metraštis. Bychovco kronika. Vilnius, 1971.

**Lisauskaitė** B., 1988š – Trakų miesto buv. Skaisčiausios Dievo Motinos cerkvés ir vienuolyno archeologinių tyrimų 1988 m. ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 1566.

**Lisauskaitė** B., 1989š – Trakų salos pilies vakarinių kazematų tyrimų 1988 – 1989 m. ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 1643.

**Lisauskaitė** B., 1990š – Trakų m., Vytauto gatvės (iki Vytauto g. Nr. 67) archeologinių – žvalgomųjų tyrimų ataskaita. LIIR.F.1.Nr. 1728.

**Lisauskaitė** B., 1991š – Trakų salos pilies pietinių kazematų archeologinių tyrimų 1990 m. ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 1729.

**Lisauskaitė** B., 1991ša – Archeologinių žvalgomųjų tyrimų Trakų I vid. mokyklos-internato priestato ir Birutės skersgatvyje individualių namų numatyto teritorijos ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 1747.

**Lisauskaitė** B., 1991šb – Trakų m. Bernardinų vienuolyno XV – XX a. archeologinių žvalgomųjų tyrimų ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 1867.

**Lisauskaitė** B., 1992š – Trakų salos pilies pietinių kazematų ir pietytinio bokšto archeologinių žvalgomųjų tyrimų ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 1864.

**Lisauskaitė** B., 1992ša. – Archeologinių žvalgomųjų tyrimų Trakuose, Karaimų 41b, ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 2031.

**Lisauskaitė** B., 1993š – Trakų salos pilies pietinių kazematų archeologinių žvalgomųjų tyrimų ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 2029.

**Lisauskaitė** B., 1994š – Trakų pusiasalio pilies archeologinių tyrimų 1993m. ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 2225.

**Lisauskaitė** B., 1994ša – Trakų miesto rotušės teritorijos (Vytauto g. Nr. 3 ir Nr. 5) archeologinių tyrimų ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 2220.

**Lisauskaitė** B., 1995š – Archeologinių tyrimų pusiasalio pilyje ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 2507.

**Lisauskaitė** B. 1996š — Trakų pusiasalio pilies archeologiniai tyrimai, 1996 m. Trakų istorijos muziejus.

**Lisauskaitė** B., 1996ša — Semeliškių (Trakų raj.) buv. dvarvietės archeologiniai tyrimai. LIIR.F.1. Nr. 2652.

**Lisauskaitė** B., 1999š — Archeologiniai tyrimai. Trakai, Karaimų g. Nr.12. LIIR.F.1. Nr. 3436.

**McCarthy** M.R., Brooks C.M., 1988 — Medieval Pottery in Britain AD 900-1600. Leicester, 1988.

**Mekas** K., 1968š — Trakų pusiasalio pilis. 1967m. archeologiniai tyrimai. PRI. F.5.248.

**Mulevičienė** I., 1970 — Puodų ženklai Lietuvos teritorijoje XII—XVI a.// Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai. A serija. T.1. Vilnius, 1970, p. 135—144.

**Navickaitė** O., 1953š — 1951—1952 m. archeologinių stebėjimų Trakų salos pilyje dienoraštis. LIIR.F.1. Nr. 16.

**Navickaitė-Kuncienė** O., 1961š — Ataskaita už 1961 m. tyrinėjimus Trakų salos pilyje. LIIR.F.1. Nr. 259.

**Navickaitė** O., 1962š — 1951 m. archeologinių stebėjimų Trakų salos pilyje dienoraštis. 1952 m. archeologinių stebėjimų Trakų salos pilyje dienoraštis. Ataskaita už kasinėjimus, vykdytus Trakų Galvės ežero salos pilyje nuo 1960 m. gegužės mėn. 11 d. iki spalio mėn. 8 d. Ataskaita už archeologinius kasinėjimus Trakų salos pilyje 1961 m. Archeologinių kasinėjimų, vykdytų 1960 metais Trakuose, ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 165.

**Niegoda** J., 1999 — Naczynia ceramiczne. // Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście. Wratislavia Antiqua. Wrocław, 1999, p. 157—182.

**Orton** C., 1995 — Economic and social constraints on ceramic innovation in the Medieval period. // The ceramics cultural heritage. Monographs in materials and society 2. Faenza, 1995, p. 61—68.

**Orton** C., Tyers P., Vince A., 1993 — Pottery in Archaeology. Cambridge, 1993.

**Peacock** D.P.S., 1982 — Pottery in the Roman World. London, 1982.

**Petrauskas** R., 2001 — Viduramžiai. // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai. Vilnius, 2001, p. 753—762.

**Poliński** D., 1996 — Przemiany w twórczości garncarskiej na ziemi chełmińskiej u schyłku wczesnego i na początku późnego średniowiecza. Toruń, 1996.

**Poliński** D., 2000 — Niektóre związki późnośredniowiecznego garcarstwa ziemi chełmińskiej z obszarami Europy zachodniej. // Archaeologia Historica Polona. Tom 8. Toruń, 2000, p. 115—129.

**Poškienė** J., 1996 — Senųjų Trakų XIV a. keramika. // Lietuvos istorijos metraštis 1995. Vilnius, 1996, p. 15—28.

**Poškienė** J., 2002š — Trakų pilių ir miesto viduramžių keramika (XIVa. — XVI a. I pusė). Daktaro disertacija.

**Rębkowski** M., 1995 — Średniowieczna ceramika miasta lokacyjnego w Kołobrzegu. Kołobrzeg, 1995.

**Renfrew** C., 1984 — The anatomy of innovation. Approaches to Social Archaeology. Edinburgh, 1984.

**Sprainaitis** R., 1983š – Trakų salos pilis. I eilės restauravimo-pritaikymo darbai. Archeologinė priežiūra ir fiksacija. LIIR.F.1. Nr. 1023.

**Sprainaitis** R., 1983ša – Trakų salos pilis. I eilės restauravimo-pritaikymo darbai. 1983 metai. LIIR.F.1. Nr. 1106.

**Sułkowska-Tuszyńska** K., 1994 – Technologia, asortyment i funkcja średniowiecznych naczyń ceramicznych używanych w klasztorze norbertanek w Strzelnie, woj. bydgoskie. // Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji. Rzeszów, 21-23 IX 1993. Rzeszów, 1994, p. 121 – 137.

**Tautavičius** A., 1964š – Trakų pusiasalio pilies kasinėjimų ataskaita už 1963 m. LIIR.F.1. Nr. 254.

**Tautavičius** A., 1965š – Trakų pusiasalio pilies archeologinių kasinėjimų 1964m. IX-11-XI.25 ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 255.

**Tautavičius** A., 1968 – Trakų pusiasalio pilies teritorijos 1962 – 1964 m. archeologinių kasinėjimų duomenys. // Muziejai ir paminklai. Vilnius, 1968, p. 48 – 58.

**Tautavičius** A., 1971 – Pusiasalio pilis. // Lietuvos pilys. Vilnius, 1971, p. 102 – 122.

**Tautavičius** A., Kuncienė O., 1963š – Trakų pusiasalio pilies archeologinių kasinėjimų vykdytu nuo 1962 m. birželio 16 d. iki lapkričio 30 d. ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 265.

**Tautavičius** A., Naudužas J., 1955š – Trakai. Salos pilies priešpilio šiaurės vakarų bokšto atkasimo dienoraštis, 1954 m. Trakų Galvės ežero salos pilies archeologinių stebėjimų dienoraštis. LIIR.F.1. Nr. 29.

**Vailionis** E., 2000 – 2002š – Trakų senamiesčio (AR 1215), Karaimų g. 57 2000 m. archeologinių tyrimų ataskaita. I dalis. LIIR.F.1. Nr. 3790.

**Vailionis** E., 2000 – 2002ša – Trakų senamiesčio (AR 1215), Karaimų g. 57 2000 m. archeologinių tyrimų ataskaita. II dalis (radinių sąrašas). LIIR.F.1. Nr. 3791.

**Vainilaitis** V., 1990š – Trakų m. kvartalinės katilinės Maironio – Birutės g. sklypo žvalgomieji archeologiniai tyrimai. LIIR.F.1. Nr. 1627.

**Vaitkevičius** G., 1999š – Vilniaus buitinė keramika (14 – 17 a.). Daktaro disertacija.

**Vaškelis** A., 1979š – Trakų salos pilis. „Trikampių“ kazematų archeologinių tyrimų ataskaita. LIIR.F.1. Nr. 734.

**Vaškelis** A., 1983š – Trakų salos pilis. Vakariniai kazematų restauracija. Archeologiniai tyrimai 1978 – 1979 m. LIIR.F.1. Nr. 1107.

**Wałowy** A., 1979 – Późnośredniowieczne garncarstwo Krakowskie w świetle źródeł archeologicznych. // Materiały archeologiczne. XIX. Kraków, 1979.

**Zabiela** G., 1995 – Lietuvos medinės pilys. Vilnius, 1995.

**Zabiela** G., 2001 – Viduramžių archeologija Lietuvoje. // Lituanistica. Nr.3(47). Vilnius, 2001, p. 20 – 30.

**Августиник** А. И., 1975 – Керамика. Ленинград, 1975.

**Археология** Беларусі, 2000 – Археология Беларусі .Сярэднівяковы перыяд (IX – XIII стст.). Том 3. Мінск, 2000.

**Бобринский** А.А., 1978 – Гончарство Восточной Европы. Москва, 1978.

**Гупало** В. Д., 1994 – Трансформация древнерусских традиций моделирования

керамики во II пол. XIII – XV в. в. // Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji. Rzeszów, 21-23 IX 1993. Rzeszów, 1994, p. 185 – 188.

**Левко** О. Н., 1992 – Средневековое гончарство Северо-Восточной Белоруссии. Минск, 1992.

**Трусай** А.А., Собаль В. Е., Зданович Н.І. 1993 – Стары замак у Гродне XI – XVIII стст. Мінск, 1993.

#### SANTRUMPOS:

LIIR – Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas

PRI – Paminklų restauravimo institutas

š - šaltinis